

VILJANDI KULTUURIKOLLEDŽ

DIPLOMITÖÖ

**ANDMEID
KUUSALU KIHELKONNA VIIULDAJATE
KOHTA**

Koostaja: Elina Parra

Juhendaja: Ingrid Rüütel

Viljandi 1998

SISUKORD

1. Sissejuhatus.....	lk. 2
2. Üldandmeid Kuusalu kihelkonnast ja maastikuline ülevaade.....	lk. 4
3. Ülevaade Kuusalu ajaloost.....	lk. 6
4. Kuusalu asundused Venemaal, rahvaluule kogumine asundustes.....	lk. 9
5. Kuusalu rannarahva olemus.....	lk. 12
6. Rahvaluulest.....	lk. 13
7. Muusikaelust Kuusalus.....	lk. 17
8. Rahvamuusika heliplaadistamisest.....	lk. 18
9. Andmed Kuusalu kihelkonna viiuldajate kohta.....	lk. 20
10. Andmed noodistuste ja lindistuste kohta.....	lk. 35
11. Kokkuvõte.....	lk. 43
12. Töö allikmaterjalide loetelu.....	lk. 46

Lisa 1. Fotod Kuusalu piilimeestest

Lisa 2. Kaardid.

1. Eesti kihelkonnad 19. ja 20. saj. vahetusel.

2. Kuusalu kihelkonna kaart.

SISSEJUHATUS

Ma ei ole esimene ega ka ilmselt viimane, kes alustab oma tööd sõnadega "Eesti viiulimuusikat on siiani vähe uuritud..." Niisiis, siin on üks uus osake sellest nii laiaast uurimispõllust, nagu seda on viiulimäng Eestis.

Viiuli ajaloo ja varasemast üldisest kasutusalaast saab lähemalt lugeda minu töö allikmaterjalidest nr. 12, 13.

Konkreetselt pidasin vajalikuks koguda eluloolisi andmeid Kuusalu kihelkonna alal elanud viiuldajate kohta. Minu töö hõlmab ajavahemikku eelmise sajandi lõpust kuni käesoleva sajandi kolmekümnendate aastate lõpuni, mis laias laastus tähendab kahte põlvkonda. Esimesed on need, kes 20. sajandi alguses olid veidi üle keskea, kes mäletasid palju ja tundsid veel vanu kombeid, laule, tantse. Nad teadsid ka seda, millal ja kuidas Kuusalu kihelkonda esimesed viiulid jõudsid. Teine põlvkond on need, kes sündisid eelmise sajandi lõpus või selle alguses. Nende seas olid veel vaid üksikud, kes viitsid külapeol viiulit kääksutada. Moodi olid läinud pillikoorid ja ansamblid, kus mängiti koos lõõtsa, mandoliini, kitarri või kandlega. Vanu pillimängijaid käidi kontserdil kuulamas-uudistamas. Samas niipalju seda vanavara veel jagus, et üleskirjutamise ja lindistamise teel talletamiseks oli materjali enam kui küll. Võib julgesti öelda, et pillimängijaid sel ajal siiski veel leidis ning nende mängustiil ja repertuaar otse nende isadelt-vanaisadelt pärines. Okupatsioonaja algades kustus aga autentsuse sädelus. Peol kuulati nüüd grammofoni või tantsiti heal juhul akordioni järgi.

Töö põhimõttest: ise viiulimängijana Kuusalus elades oli mul soov oma diplomitöö koostada Kuusalu viiulimuusikast. Siin tuli nõuga appi Anneli Kont-Rahtola, kes Helsingis Sibeliuse Akadeemias magistratööd teeb. Tema töö sisuks on Kuusalu kihelkonna alalt heliplaadile või fonograafilindile salvestatud viiulipalade noodistamine ja analüüsimine. Ta tegi mulle ettepaneku uurida Kuusalu viiulimängijate eluloolist tausta. Pakutav teema oli huvitav, kuid raskesti teostatav, sest neid materjale ei olnud keegi veel katsetanud kokku panna. Suurema osa materjalidest kogusin, lugedes läbi Tallinnas Teatri- ja muusikamuuseumis A. Pulsti kogu "Mälestusi muusika alalt" ja A. Lepnurme "Muusikaelust Kuusalus" ning Tartus Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluulearhiivis R. Põldmäe, H. Tampere, A. Raudkatsi, K. Viljaku ja G. Vilbergi rahvaluule korjamispäevikud ja -kogud, mis puudutavad Kuusalu kihelkonda. Inimeste

juttudest pudenenud laused andsid kasulikku teavet mõningaseks võrdluseks, kui tekkis kahtlusi mõne pillimehe elukoha või sünniaasta suhtes. Peale nende, kelle viiulipalad nende endi esituses meieni on jõudnud (neid on 5) ja keda tänu sellele ka enne teadsin, olen leidnud andmeid ja noodistusi veel mitmetelt viiulimängijatest, kokku 17. Suurem osa siia lehekülgedele jõudnud pillimeestest on sündinud 19. sajandi keskpaiku.

Annan oma töös ka lühiülevaate Kuusalu ajaloost ja maastikust, mis aitab paremini mõista külade asetust Kuusalu alal. Kuna suurem osa siin kasutatud materjalidest on paberile pandud sajandi algupoolel, olen ka külade nimed oma töös jätnud nii, nagu neid sel ajal nimetati, sest väga suurt muutusi praeguste ja vanade nimede vahel ei ole. Lõigud, mis otse allikmaterjalide põhjal kirjutatud, räägivad olevikus, nagu vastavas allikaski. Seda seepärast, et ka pillimehed samast ajast pärit on.

ÜLDANDMEID KUUSALU KIHELKONNAST JA MAASTIKULINE ÜLEVAADE

Kuusalu on Harjumaa kirdepoolseim kihelkond Soome lahe rannikul. Meri piirabki tervet kihelkonna põhjakülge, maa poolt ümbritsevad kaarjalt idast läände loetult Kadrina, Ambla, Harju-Jaani ja Jõelähtne kihelkond. Kihelkonnale enam-vähem vastava valdade rühma maa-ala on 569 ruutkilomeetrit ja elanike arv 1934. a. andmeil on umbes 10330 inimest. Läbimõõt on 30–40 km. Keskus ja kirik asetsevad kihelkonna lääneservas Kuusalu alevis. Järgnevad andmad pärit Tampere 1938, 3-6.

Maastikuliselt ei ole Kuusalu kuigi ühtlane. Õieti ulatub siia kolm eri maastikuvormi. Suurem osa kihelkonda on tüüpiline Põhja-Eesti lavamaa, piiratud mere poolt kõrge, lookleva paekaldaga. Ometi ei ole kallas siin otse rannas, vaid selle jalamile jääb madal vahelduva laiussega rannikumaa. Lääne pool on viimane võrdlemisi kitsas, umbes 2-3 km laiune. Rannajoone muutused on siin üsna ümaravormilised. Ainuke tähelepandavam neem asetseb Kaberneeme küla juures. Rannikuvees leidub neemikute jätkuna mõningaid vähemaid saari, nagu Koipsi, Rohusi, Umblu ja Pedassaar. Seetõttu on Kaberneeme ja Salmistu madalad lahed mere poolt varjatud ning sündsad ankrusadamaiks väikestele laevadele. Kaugemal meres asetsevad Malusi saared.

Kihelkonna idapoolsem rannikumaa on hoopis teiselaadne. Siin see liigendub üle 20 km pikkadeks, kagust loodesse sirutuvaiks Juminda ja Pärispää neemedeks, millest viimase tipp, nn. Purekkari, on ühtlasi Eesti mandri põhjapoolseimaks kohaks. Meri on nende neemede poolt lõhestatud kolmeks suureks laheks: Kolga, Papi (ehk Hara) ja Munga (ehk Eru) laheks. Need on võrdlemisi sügavad ja võimaldavad laevadele sissesõitu. Tähtsamad sadamad on Loksa Papi lahes ja Tsitri Kolga lahes. Siinseis vetes leiduvaist väheseist saartest on nimetamist väärt ainult Hara ja Mohni, mõlemad varustatud tuletorniga. Poolsaared on okasmetsaga kattunud ajurüha-seljakud, mille pinnal (ja ka rannikuvees) tuleb ette siin-sääl suuremaid rändrahne. Rahvajutu järgi on mõned neist Kalevipoja visatud, nagu Odakivi Pärispää ja Painuva kivi Turbuneemes. Mõlema poolsaare keskel ja alguses leidub madalamaid liudlohke soode ja rabadega. Suuremad neist on Hara Suursoo ja Keitma raba. Mõnes sügavamas kohas asetseb ka järv, näiteks Lohja ja Viinistu juures rannajärved Ulklaht ja Maalaht. Nii ida- kui läänerannikul leidub paiguti luiteid, ning paekalda läheduses häid soo- ja aruheinamaid ning lehtmetsi.

Paekallas ehk klint tuleb kihelkonna piiresse Jägala jõe poolt loodest Kääniku küla lähedal võrdlemisi madalana, muutub Kaberla küla juures järsuks ja tõuseb Tallukmäel 43 m kõrguseks. Valklas Jaanukse juures kaob ta lõuna poole tungides liiva-ja mullakihtide alla, on Mäepea ja Pirsallika küla kohal madal ja tuleb uuesti nähtavale Tüliveres ning kerkib Muuksis juba 47 m kõrguseks. Siit läheb ta merest kaugemale hoidudes kord madalamana, kord kõrgemana looklemisi metsadest ja väljadest läbi ning siirdub edasi Virumaale Nõmmeveski kohal. Paiguti leidub kaldas ka astanguid. Kihelkonna lääneosas järgneb paekaldale lõuna pool umbes 1-2 km laiune vöö, kus paas on kattunud õige õhukese mullakorruga või mõnel lapil ainult samblaga – need on lood ehk loopealsed. Tüüpilisemal kujul esineb loodu Haavakannus, Valklas ja Kiius. Nende vahel leidub ka sügavama paeklibuse mullaga põlde. Loopealne on tasane, ainult väikese kallakuga lõunasse. Kohati tuleb ette siiski ka lohke rabametsade ja sooniitudega. Ühes sellises asetseb kihelkonna suurim järv- Kahala järv. Ida pool on kaldapealse pinnas liivane ja kruusane ning kattunud laialdaste okasmetsadega.

Lõunapoolne osa kihelkonda kuulub nn. **kõrvemaastikku**, mis on liivase pinnaga laas- ja sootasandik üksikute kupli- ja seljakurühmadega (Mähuste ja Koitjärve mäed) ning hõredasti asustatud. Sama maastik jätkub siit lõunapoole mööda Harju- ja Järvamaa piiri. Ulatuslikumaid kõrgrabasid leidub kihelkonna lõunaosas, kus Koitjärve raba ja Kõnnu Suursoo enda alla võtavad kümneid ruutkilomeetreid. Soode vahel asetseb kühmulisi mäeseljakuid, millistest Koitjärve mäed Pikapõllu talu lähedal kerkivad kohati 96,5 m kõrgusele üle merepinna. Kõrvemaal on ka rikkalikult väikesi järvi: Mähuste, Järvi, Pühameeste, Pikkjärv, Paukjärv, Kivijärv, Järvepõllu järv jt.

Kihelkonna põllumajanduslik asustus koondub suuremate või väiksemate küladena peamiselt pealavale ja selle neemikuile, kus vähegi paremad kohad on haritud. Kihelkonna lõunaosa on hõredalt asustatud ja siin domineerivad hajatalud. **Teine suurem asustuspiirkond** on kahel suurel poolsaarel, kus rannas asetsevad pikad tänavkülad järgnevad peaaegu vahetult üksteisele. Siinne rahvas elatab ennast peamiselt kalapüügist ja laevandusest, sest põlde on võrdlemisi vähe. Loksa sadama juurde on kujunenud suurem alevik telliskivitehase ja dokiga. Samuti asetseb alevik Kuusalu kiriku juures. Kihelkonna keskne liiklemistee, Tallinn-Narva maantee, kulgeb mööda paelava. Sellelt hargnevaist kõrvalteist on suuremad Männiku-Loksa,

Kuusalu-Hara ja Kiiu-Soodla maanteed. Kihelkonna lõunaosa lõikab lühemas ulatuses nn. Piibe maantee.

Nii nagu maastik, oli ka rahvastik Kuusalus väga kirev ja paiguti lausa üksteise mittemõistmiseni erinev, nii keeleliselt kui ka kultuuriliselt ja tegevusaladelt.

ÜLEVAADE KUUSALU AJALOOST

Kihelkonna asustus on läbi käinud pika ja muutliku arengu. **Juba nooremal kiviajal ja pronksiajal oli osa kihelkonda inimeste poolt asustatud.**

Muistse iseseisvuse lõpul kuulus praegune Kuusalu Rävälä maakonna Rebala- (Repel-) nimelisse maakonda ning oli selle jõukam osa. Asustus koondus rohkem läänepoolsele lavamaale ning oli seega peamiselt põllumajanduslik. Rand ei olnud püsivalt asustatud, harrastati vaid hooajapüüki. Iga saraskond (küla või külakond, mis omab ühist maatükki või kalastusvett) omas kindla rannikuala, kus oli ka sadam, sest kaugem liiklemine käis meritsi ja tegeldi ka merekaubandusega, mis põhjustaski kihelkonna suure jõukuse. Tähtsamad sadamad olid Kolga lahes ja Salmistul, viimane Kiiu, Kuusalu ja Valkla ühiskasutamise õigusega. Asustuse telje moodustas praegune Vana-Narva maantee, mis 1276 aastal oli tarvitusel juba terves praeguses ulatuses. Sel ajal võis kihelkonna rahvaarvuks olla umbes 1400 inimest (11 küla).

1219. aastal vallutasid taanlased Rävälä maakonna. Arvatavasti toimus Kuusalu rahva ristimine sama aasta talvel. Juba ehitati ka kihelkonna keskusse kirik, mis pühendati Pühale Laurensiusele (rahvakeeli Laurits). Ilmselt valiti selle ehitamise kohaks paganusaja sakraalsete kooskäimiste paik, sest miks muidu leiti pühakoja jaoks kõige nõgusam koht lähikonnas, kui tavaliselt kirikuid ikka mäe otsa ehitati.

Maa jaotati kümnislääniks võõrsilt tulnud vasallidele. Suurima lääni sai Ojamaal asuv Rummu tsistertslaste klooster (terve Kolga valla ala), teisena isand Saxi, kellele kuulusid Kiiu ja Kuusalu. Kuusalu läks varsti üle kloostriale. Aegamööda tekkisid mõisad, esimestena Valklasse ja Kolka. Talurahva arv kasvas rahulike aegade tõttu, kuigi nende õiguslik ja majanduslik olukord muutus aina halvemaks.

Asutati juurde palju põllumaad. Endiste ahel- ja sumbkülade kõrvale tekkisid väikekülad, hajakülad ja -talud. Taluasustuse laienemine oli eeskätt võimalik Kolga alal, kus selleks oli olemas laialdasi tagamaid, mis ühisalemaadena ka varemgi kasutust leidsid. Härrad soodustasid järjekindlalt ka rannikualade koloniseerimist. Nimelt ostsid paljud väljarännanud rootslased endile siia maid, eriti 15. sajandil. Rootslased asustasid Kaberneeme, Salmistu, Malusi saared, Juminda ja mõned teisedki rannakülad. 16. sajandi lõpuks olid nad ümberrahvustunud eestlasteks. Rannakülad jäid peamiselt lahtede äärde ja maaninadele, mis võimaldasid varjulisemaid kalasadamaid.

Nõnda kujunesid Kuusalu tänapäeva asustuse kontuurid juba keskaja lõpuks. Siis aga varises see esimene riiklik korraldus kokku, milleni viis sõda Liivi ordu ja Venemaa vahel 16. sajandil. Põhja-Eestit hakkas valdama Rootsi, sõda kestis terve inimpõlve. Maa lõpmatu laastamine, rahva vägivaldne äraviimine, näljad, katkud, elanikkonna põgenemine. Vähem kurnata said suurtest teedest eemal metsades olevad asumid kihelkonna idapoolses osas ja randades.

Järgnes **Rootsi aeg**. Sõja lõppedes tahtsid mõisad end muidugi kõigepealt jalule seada, mistõttu talupoja koormised tõusid märgatavalt. Talumaade juurde tegemine tekitas aga kiire rahvaarvu tõusu ja 17. saj. lõpuks saavutas maksimaalse tiheduse toleaeagseis elamistingimusi.

Rootsiaegse arengu katkestas **suur näljaaeg** 1695-1697 ja sajandite vahetusel puhkenud **Põhjasõda**. Kuusalus said jällegi kõige rohkem kannatada läänepoolsed suure maantee äärsed varjuta külad. Uue, **Vene valitsuse** esimene revisjon näitas kurba pilti: 1716. a. oli täidetud Kuusalu kihelkonnas ainult 29,9% ennesõjaaegseist adramaist. Rahvale oli jälle vaja palju aastaid, et algusest alata ja jõuda endise elujärjeni. Kuid pärast Põhjasõda muutus olukord hoopis teiseks. Mõisnikud alustasid kõikjal talupoegade suhtes röövmajandust, rahvas langes nüüd pärisorjusse ja tema enesemääramisõigused kadusid sootuks. Rahvaarv kasvas, kuid eriti aitasid sellele kaasa sisseränded (põhiliselt Soomest). Segased ajad juhtisid siia inimesi mitmetest Eesti maanurkadest, peale selle veel sakslasi, lätlasi ja isegi poolakaid. 1732. a. revisjon ütleb, et Kuusalu kihelkonnas oli 218 sisserändajat. Võõrad olid algul vabad, kuid hiljem assimileerusid täiesti ümbruskonna rahvaga ja selle seisusega. Vabadeks jäid vaid käsitöölised.

Veneaegsed koormised olid õige suured ja ülejõu käivad, ainult randlastel oli kergem. Viimased tegid vähem teopäevi, võtsid harilikult osa ainult mõisa hooajatöödest ja tasusid oma kohustusi kaladega. Nüüd tihenesid "kargu minekud" mõisaorjuse ja nekrutiks võtmise eest.

19. sajandi uued seadused sisendasid uut optimismi: eriti hoogsalt hakkas tihenema ranna asustus. 1856. a. talurahvaseaduse väljakuulutamine tekitas probleeme mõisnike ja talupoegade vahel: näiteks Kolgas keeldusid talupojad abitöödest 1858. a. juulis. Talupoegade eesvõitlejaiks olid peamiselt randlased, eesotsas oma tormaka juhi Mikk Kiviga. Rahva meel ei vaibunud isegi mitte sõjaväe, kohtute, peksmiste ega Siberisse ning soldatiks saatmise järel.

Selles õhkkonnas leidis endale hea pinnase usulahu alustaja **prohvet Maltsvet** (õige nimega Juhan Leinberg), kes siia saadeti aastal 1859 pastor E. Ahrensi valve alla ja kes oma usulisele äratustööle sai pooldajaid eriti Leesi külas. Leinberg õhutas väljarändamist ning läks ise Krimmi “maad kuulama”, jättes inimesed randa “valget laeva” ootama, mis neid “töötatud maale” viima pidi. Pinevus langeski hulgalise väljarändamisega Krimmi 1861.-1862. a. Rändajaid oli Kuusalust pastor E. Ahrensi sõnul kokku 75 meest ja 69 naist, peamiselt rannast, kuid ka maaküladest. Sellega Maltsveti-liikumine lõppeski, sest ta ei leidnud enam poolehoidjaid pettunud kolonistide ega mahajäänud endiste usuvendade seas. Kuusalu kihelkonnast käis 19. saj. esimesel poolel üle ka palju teisi usulahkusi, mis enim just maakülasid puudutasid.

Kui 18. saj. lõpul hakati Eestis puhanguliselt asutama **külakoole**, siis Kuusalut see ei riivanud ja läinud sajandi algupoolel puudusid need siin täielikult. Koos rahvusliku ärkamisajaga hakati aga kiirelt looma kultuurilisi ühinguid, mis üpris edukalt ka tööle hakkasid ja olid ühtlasi esimesed omataolised Harjumaal. Ka koolide teke kiirenes samal ajal. 1934. a. andmetel oli Kuusalu kihelkonnas 10 avalikku algkooli ja 3 täienduskooli üle tuhande õpilasega; hulk haridusseltsi, 5 rahvamaja ja 12 rahvaraamatukogu, kokku üle 8000 köitega. Loodi ka vabrikuid (näit. telliskivivabrik Loksal; kilutööstused Haras, Kaberneemes, Haapsel jm.) ning palju ühissettevõtteid, nagu tarvitajate-, turba-, piima- ja kindlustusühinguid ja ühispank Kuusalus.

Suuri rikkusi tõi randlastele ka **piiritusevedu** Soome sealse keeluseaduse ajal. Peakorter oli neil Kuusalu kalmistul. See oli kavalasti tehtud: öösiti, kui äri tehti, käisid teised, valged linad ümber, surnuaias ringi. Inimesed kartsid kummitusi ning piiritusekuningatel ei olnud vahelejäämist karta.

KUUSALU ASUNDUSED VENEMAAL

Kuusalu ajalugu vaadeldes puudutan lühidalt ka väljarändamisi ning põhjusi selleks. Otsustasin sellest kirjutada tänu sellele, et väljarändajate seas oli paar viiulimängijat, kelle käekäik võõrsil mind huvitas. (Andmed pärinevad H. Tampere 1938,25-45).

Juba sajandeid pidas rannarahvas sidet **Soomega** ja selle aja jooksul leidsid paljud perekonnad ja ka üksikud omale uue elukoha Soomes. Nõnda ka vastupidi. Sellised inimesed assimileerusid kohaliku rahvaga. Kuid suured kolooniad, mis tekkisid Venemaale 19. sajandil keset võhivõõraid rahvaid, püsisid eestilistena ja on võimaluste piires osa võtnud ka Eesti kultuurilistest üritustest, muuseas ka rahvaluule kogumisest.

Maltsveti-aegsed Kuusalust väljarändajad leidsid endale uue eluaseme **Krimmis Sõrt-Karaktšora** asunduse näol. Peamiselt Leesi, Tammistu, Juminda, Pedaspää, Uuri jt. küladest pärit olev rahvas rändas koos järvakatega Krimmi 1862. a. Vaeva- ja õnnetusterohke teekond kestis peaaegu kolm kuud, enne kui jalgsi ja hobustel jõuti Tauriasse. Alles 1864. a. kevadel omandati riigilt Sõrt- Karaktšora hingemaad. Asunikke oli kuusteist peret, kokku üle 80 inimese. 1898. a. oli terve maaostusumma, kokku 330760 rubla, juba tasutud. 1915.a. koosnes küla 20-st talust 176 inimesega. Ümberkaudseilt Tatari mõisnikelt renditi põlde lisaks. Maa oli hea ja kandis rohket saaki. Peamiselt kasvatati nisu ja otra. Jõukuselt jäi Sõrt-Karaktšora veidi maha mõnest teisest Krimmi eestlaste asundusest, nagu Tarhan, Kontši-Šavva ja Tšurtši. Küla ise oli ehitatud kahe ristuva tänava äärde tihedalt kokku. Hooned olid kivist, siseruumid avarad ja laudpõrandatega. Külla tekkis motoriseeritud riidetööstus ühe Viljandimaa mehe omandusena. Vaimsete harrastuste poolest oli Sõrt- Karaktšora küllalt arenenud. Kool töötas siin juba aastast 1887 ilma välise abita ehitatud majas. Väike kirik koolimaja kõrval ehitati 1873. a. Hariduse täiendamist võimaldas läheduses asetsev viie-aastase kursusega eeskujulik Skirmundi ministeeriumikool. Mitmed asunduse noored õppisid linnades ja kodumaalgi.

Esimese maailmasõja eel peeti suur asunduste laulupidu, mis nende ellu tõi üsna suurt elevust ja rahvuslikku virgutust. Rahvamaja aset täitis ruumikas Skirmundi koolimaja. Külas tegutses võrdlemisi suur, üle pooletuhande-köiteline raamatukogu ning veel laulukoor ja orkester. Loeti palju ja jälgiti hoolega eesti ajakirjandust. Maailmasõja aastakümnel omandas Sõrt-Karaktšora Krimmi asunduste majanduslikus elus juhtiva koha. Jõukust tõi juurde Tauria Eesti majandusühisus. See kõik leidis aset enne Vene revolutsiooni.

Salme asundus Kaukaasias Musta mere kubermangu kuuluvas Sotši maakonnas tekkis 1884. a. 1915. a. loeti siin inimesi 400 ümber. Külas oli kooli- ja rahvamaja. Talud olid laiali, igauks oma krundil. Peamiseks tuluallikaks oli siingi põlluharimine, mõnevõrra ka karja- ja puuviljakasvatus. Majandusliku jõukuse poolest ei saadud järele Sõrt-Karaktšorale. Kliimaatilised olud olid siin palju halvemad. Esimeste aastate jooksul langesid ligi pooled kolonistidest malaaria ohvriks. Paljud pöördusid seetõttu ka kodumaale tagasi või otsisid elukohta mujalt Venemaalt.

Simititsa asundus Ingerimaal oli üks paremini korraldatud Eesti asundusi. Seegi väljaränne toimus samal ajal kui teised, põhjustatuna talurahva järjest suurenevast ekspluaateerimisest. Sinna rändasid need, kes ei söandanud kaugemale minna, vaid otsisid uut kodu naabrusest, kuhu juba varemgi oli hulgaliselt eestlasi siirdunud. Kindral Blockilt osteti Simititsa mõis koos umbes 2800 tiinu maaga Jamburi (Kingissepa) maakonnas Knjaževi vallas. Ostuhinnaks oli 50 000 rubla. Sellega oli algus tehtud. Päris ümberasumine toimus 1885. a. kevadel. Alguses oli asunikke 48 perekonda. Maailmasõja päevil oli perekondi juba saja ligi, umbes 800 inimest. Simititsas oli asunikke nii maa- kui rannakogukondadest. Esimeseks tuluallikaks sai mets. Varsti katsetati ka põllusaaduste müügiga, kuid liivane ja lahja maa ei andnud küllaldaselt saaki. Siis siirduti karjapidamisele. Majanduslikult kindlale pinnale saamiseks aitasid kaasa ühisettevõtted. 1912. a. tekkis põllumasinate ühisostudest põllumeeste selts: peeti kursusi ja näitusi, asutati põllutöömasinate jaam ja ostu-müügi vahetalitus. Järgnesid pulli-, kontroll- ja turbaühingud. Lõpuks veel laenu- ja hoiuühing, mille läbikäigud tõusid võrdlemisi suureks ja võimaldasid toetusi ka vaimse kultuuri aladel.

Juba alguses loodi majanduslike raskuste kiuste **oma kool**. Pidev koolitöö algas 1885. a. sügisel, kui köster-kooliõpetajaks valiti Toomas Uustalu. Kooli pidasid ülal kõik asunikud. See nn. kooliselts oli asunduse algupoolel vanemale põlvele tähtsaks vaimseks keskkohaks. Koolimajas peeti ka jumalateenistusi. Esimesed kooliõpetajad olid enamasti agarad mehed ja hea haridusega. Nõnda tõusis varsti ellu hoogne laulu-, muusika- ja näitemänguharrastus. Neist kasvas 1898. a. välja esimene põhikirjaga selts – karskusselts, mis koondas enda ümber noorsoo. Selle sajandi algaastail muutus vahepealsete halbade õpetajate tõttu nii kooli- kui seltsielu palju kehvemaks ja tuli ilmsiks juba nähtusi vene vaimu sissetungimisest. Aastal 1906 asi paranes, kui õpetajaks valiti M. Bleimann, kes viis läbi hulga reforme koolisüsteemis ja puhastas ühtlasi seltskondliku elu kõigest iganenust. 1907. a. sai teoks rahvamaja ehitamine. Seni oli pidanud peetud rahvaseltses

1907 teoks rahvamaja ehitamine. Seni oli pidanud peetud rahvaseltses

(Juhan Lindvest, kes oli üks silmapaistvamaid juhte muusika- ja näitemänguharrastustel, oli juba asunduse algaastail oma rehealuse külge ehitanud ruumi näitelava tarvis.) Eriti õpetaja J. Kalami ajal tõusis muusikaharrastus kõrgele tasemele. Asutati suur keelpilliorkester, kanti ette laulumänge ja võeti osa kodumaa laulupidudest. Ajalehed ja ajakirjad ei puudunud üheski talus. Majandusliku kehvuse tõttu oli kirjanduse soetamine algul raske. Seepärast asutasid noored "lugejate ringkonna", kuhu jõudumööda ühiselt kirjandust hangiti. Ülevalt poolt saadi alles 1914. a. luba haridusseltsi juurde avalik raamatukogu ja lugemislaud asutada.

RAHVALUULE KOGUMINE ASUNDUSTES

Kõigis kolmes asunduses leidis inimesi, kes oma jõu ja võimaluste kohaselt rakendusid vanavara kogumisele. Võib olla, et võõrsil elamine oli üheks teguriks, miks tekkis huvi ja armastus kõige kodulähedase vastu, mille hulka ju rahvaluulegi kuulub.

Krimmis tegeles vanavara kogumisega **Kristjan Salström**, kes ise sündis ja ka suri Krimmis. Tema vanemad olid pärit Kolga rannast.

Kaukaasias tegelesid rahvaluule kogumisega (küll väga vähesel määral) **Jürg Ponamar, Johannes Herm ja Johannes Tiismus**.

Palju tulemusrikkam oli vanavaraharrastus Simititsa asunduses. Esiteks oli läheduse tõttu hea kontakt kodumaaga ja teiseks sattus just Simititsasse mitu tolle aja parimat laulikut. Suuremad kogujad: **Mart Janno, M. Odenberg, T. Uustalu, J. Esken, M. ja J. Mikiver (viulimängija), M. Esken, P. Penna ja K. Luud**. Mart Janno oli ise hea laulja ja viiulimees, kuid pärit Pilistvere kihelkonnast.

Tänu Kuusalu asunduste üpris kõrgele arengutasemele ei ole ime, et kõigis asundusis leidis inimesi, kes võimaluste piires vanavara kogumisele pühendusid. Ja võib-olla just võõrsil elamine oli üheks teguriks, mis äratas huvi ja armastust kõige kodulähedase vastu.

KUUSALU RANNARAHVA OLEMUS

Kuusalu kihelkond on oma maa-ala ja rahvaarvu poolest muidu üsna keskmiste seas, kuid siinsed tegevusalad ja elulaadid, nagu eelpool mainitud, on paiguti väga erinevad. Ulatusliku rannikuala rahvastik on oma elu suunanud merele, mis loob neile sootuks erinevad tingimused kui maismaal. Pealegi on rannakülad, vähemalt kahel suurel neemel, eraldatud maaküladest võrdlemisi suurte kauguste ja tühjade maa-aladega. Need kaks Kuusalu osa, maa ja rand, on elanud sajandeid kõrvuti, puutudes omavahel vähe kokku. Üks käib maitsi läbi ülejäänud Harjumaaga, teine meritsi kaugemate, eriti Soome randadega. Seetõttu on mõlemad kihelkonna osad teineteisest eraldunud isegi keelemurde poolest. Kuna maarahvas pole oma eluviisilt kuigi erinev muust Harjumaal rahvast, siis eraldi tuleb käsitleda rannarahvast, eriti, kuna põhiline osa, nii tantsudest, laulust kui ka muusikast on üles kirjutatud ja lindistatud just rannarahva varasalvedest (Tampere 1938, 15).

Tabava iseloomustuse randlasest annab samast pärinev, Simititsa asundusse välja rännanud rahvaluulekoguja Johannes Esken aastal 1894: *...toisema iseloomuga näd on kui maismaa rahvas. Pääld nänä pisembä seltsi, tomukamma näukarvaga, tulisemma vaimuga. Siiski on pikkembi mihi ka, vade nie on aiglasema luomuga. Lustiligud ja naljategijäd, luuleligud, armastavad laulusi laulada, usinad toisele abi menemäs ja monda muud üäd omadust. Vade kui riidu saavad, siis on kurjad, vade kärmed leppimäs jne. Noidust usuvad enämiste kaik, moned rohkemb, moned vähemb. Tantsimisega on maarahvast alade ies olled, ennevanast kui ka nüüd. Viina juovad ka nindagu maalgi, vade kui juobnud on, siis on lustilised ja laulavad. Naisterahvas ei oda viina suuremba, vade vanemad naised pruukivad siiski kodu, vade kortsi ei lähä. – See kirjeldus on selle aastasaja algul arvada, nüüd on juba muidugi teisem mood.* (H IV 6, 334 Simititsa – J. Esken)

Siiski, rannainimese laadist saab erinevad ettekujutused, oleneb, kas näha teda maal või igapäevase töö juures merel. Maal on randlane pikaldane ja rututa, lohakaski. “Aiga küll”, lausub randlane, “aimult kirpu tarvis ruttu tappada, muidu hüppab menema”. Merel muutub ta aga teiseks inimeseks, on karme ja toimib kindla käega. Maarahvast erineb randlane just oma ettevõtlikkuse, julguse, jutukuse, avameelsuse ja avarama silmaringi poolest, nagu see üldse on omane neile, kes tihedamini kokku puutuvad teiste maade ja rahvastega. Randlane on oma maailmavaatelt usklik ja ebausklik – usaldab ta ju merele minnes oma saatuse mere ja tuulte

hoolde. Norutamist ja variserlikkust leidub siin vähe. Terve elutunnetus on kaitsnud randa ka suuremate usuliste murrangute eest. Maltsveti-liikumine oli ainus suurem usuline liikumine, mis tabas peamiselt randa, kuid seegi kadus ruttu, jättes jäljeks vaid põlguse Maltsveti vastu.

Randlane on rahuarmastav ja sõbralik. Seda on arendanud ilmselt pidev koos töötamise vajadus, mis põlluharijate üksiktaludes puudub. Küll aga võib randlaste põline vabadusearmastus ja omapärane õigusetunne mõnikord vastuollu minna riigi huvide ja kitsendavate seadustega. Neilgi juhtudel hoiavad nad ühte ega reeda üksteist.

Kõige suurem erinevus ongi keelemurdes. Randlane ja maalane vaevu mõistavad teineteist. Rannamurre omakorda on kahesugune. See on üldiselt üsna tugevasti mõjutatud soome keele poolt, kstes veidi venivalt ja lamedalt. Kõige arhailisem on Juminda ja Pärispää neemedel kõneldud nn. "pohiranna". Kui näiteks Salmistu küla inimene ütleb: "*Vorgud vottasime volga ja eks volg ole vuera oma, aga torm vei keik ja jättas meid ilma,*" siis Kolga rannas räägitakse: "*Vergud odimme velga ja eks velg ole viera oma, vade torm vei kaik ja jätt meid ilma*". Keelemurde suur erinevus on ilmselt pärit nendest aegadest, mil peale suuri sõdu Kuusalu randa massiliselt soomlasi ja rootslasi ümber asus.

Hara küla erineb teistest rannaküladest oma keelemurde poolest. See läheneb märgatavalt kirjakeelele. Nimelt olevat sellesse külasse maa poolt rohkesti rahvast sisse rännanud. Haralased olevat endid seetõttu pidanud teistest paremaks.

RAHVALUULEST

Rannaküla on tänavküla, mis lookleb piki kallast, kuid mööda kõrgemaid neemseljakuid. Väikesed kodud on alati korras ja puhtad. Kaluri tööala on küll raske, kuid jätab palju vaba aega, eriti kodusistuvale naisperele. Külades on elav liikumine ja läbikäimine. Üheskoos toimetatakse kalapüügi-asju, peetakse nõu ja aetakse rohkesti juttu, ka niisama heast-paremast. (R. Põldmäe leidis, et oli seal sattunud päris "*moodsasse õhkkonda.*") Nad otsivad omataoliste seltskonda, et anda oma paremaile tundeile väljapääsu hoogsates vestlustes ja lõbusates ärplemistes. Samm edasi - ja hakkab juurduma massilooming anekdootides, tõgamistes, tõsijuhtumite liialdavais kirjeldustes ja vaba fantaasia kujundites, millest on võrsunudki me rahvaluule säravaimad pärlid. ("Vaba Maa 1938, 8)

Samm kaugemale sisemaale- ja katkeb kirev laulukude. Kohalik rahvas on sellest teadlik. Sisemaal oli selle sajandi alguses palju vagatsejaid, kes usu taha pugedes ei tahtnud üldse tunnista, et nad kunagi laulda või tantsida on osanud. (*"Kes neid kuradi kõerutsi veel meelde tuletab!"*.) Randlane aga kiidab iseend: *"Randlane on kangust täis, ei tema usu palvemeeste juttu"*.

Esikohal oli Kuusalus muidugi **vanem rahvalaul**, millest on suudetud üles kirjutada tuhandeid teisendeid. Kõige tugevam on pulmalaulutraditsioon, kus iga olulisemat kombetalitust saatis laul ja noorpaarile õpetustki jagati läbi laulu. Mõned üldtuttavaks saanud laulik-naised olid lausa elukutselised pulmalõbustajad. Rohkesti leidis ka kiigelaule, seda eriti rannaäärsetes piirkondades, kus polnud suvist rasket heinatööd. Oli veel ka karja- ja töölaule, mis pidid leevendama igavust ja kergendama tööraskusi. Viimased olid terava sotsiaalse sisuga, milles valati välja orjarahva viha valitsevate võõraste vastu. Neid laulnud rahvas salaja, mõisameeste teadmata, kuna need võinud raskeid karistusi kaasa tuua.

Rahvaluule, nagu tantsugi puhul, tekkis suur tagasimineku vagatsemise tõttu 1930. aastail. *Üks vana oli mures, et noor mees vanalt naiselt haiguse äravõtmise sõnu üles kirjutab: "Ai-ai, rikuvad noore inimese ära!"* (EÜS VIII 1242).

RAHVATANTS on Kuusalus kõige vähem algupärane rahvaluule liik. Inimesed teavad rääkida, et suurem laenamine toimunud 100-150 a. tagasi. Samas ei ole sealsele 50-le tantsutüübile mujal mitte midagi vastu panna.

Algupärased tantsud on Kivikasukas, Vanaranna, Sabatants, Voortants, Käger jne. **Kivikasukat** tantsisid enamasti vanad mehed. Kivikasuka saamisloost jutustatakse järgmist. Umbes 200 aastat tagasi pannud Tammistu küla Roigu talu peremees mõisa teole minnes särki alla lambanaha. Kui kubjas meest peksma hakanud, oli selle selg ainult kubisenud ja valu polnud üldse tunda. Kubjas vihastanud ja küsinud: *"Mis sul seal seljas on, kivikasukas või?"* Mees sai sellest hüüdnime ja sellest kujunes rahvajutt, millega kõrtsis nalja visati. "Kivikasuka" kohmakaid liigutusi jäljendades kujunes tants. **Vanarannat** tantsisid meelsasti vanemad naised, keelt põses hoides. Rannarahval oli nii kavalust kui ka vajalikku painduvust tantsuks, nagu näib.

Miks on Kolga rannas tants rohkem arenenud kui mujal? Esiteks juba seetõttu, et külad on tihedalt koos ja rahvas puutub seetõttu omavahel sagedasti kokku. On ka rohkem jõudeaega kui maakülades. Eriti naistel, kelle põhitööks on võrgu punumine ja puhastamine. Vahel

käivad noored suvel igal õhtul koos kiige juures tantsimas. Sellist asja lihtsalt ei saa juhtuda maameestega, kes eriti suvisel ajal on tööga sedavõrd koormatud ja väsinud, et ei jaksa seesugusele lõbutsemise tempole vastu panna. **Käidi palju ka Soomes ja tutvuti sealse tantsuvaraga.** Siinjuures peab kindlasti mainima Jaagup Kvellsteini, kes suure tantsuharrastajana ja sama hea viiulimängijana palju tantse oma Soome reisiridelt kaasa tõi. Mõned neist: Kupparimoori, Sotska, Lillasveegruska, Soome kadrill, Vingerpolka, Oige ja vasemba, Aaviku (Aaviku puhul on segadus. Kvellsteinilt repertuaari omandanud G. Lindström väitis, et Aaviku ei olevat laenatud tants). Erinevates külates nimetati ja tantsiti neid väikeste erinevustega.

Hindrek Johanson Hara külast, Lauri talust, mainib mõned Haral kasutusel olnud tantsud: Kupparimuia, Engliskadrill, Ranna-rädi, Kägar, Oige ja vasemba, Kassari, Ingliska, Kupparimoori (väidab selle erineva olevat Kupparimuiast), Pikk-ingliska, Mustlasepolka, Viruvalts, Virumage, Pirupolka, Pärliin, Üks-kaks-kolm-neli-viis-kuus-seitse, Kiigadi-kaagadi, Tilut-tilut (seda nägi kord Loksal). *“Ühevahe need tantsud olid juba üsna surnud. Siis akati neid uuesti otsima, siis vanad inimesed võtsid nad uuesti üles.”* Soomest tantsude toomise kohta ütleb: *“...enne ikka käisid, kui oli kalapüüdmise seal ja soola toodi. Missugust tantsu siin ei osatud, siis toodi sealt ja mis seal ei osatud, siis viidi siit.”* (ERA II 192, 144-146)

Siiski näib üldiselt, et tantsutraditsioon on vanem Leesi ümbruses, kuna rahvas ei mäleta enam selle algust. Üldse on **Leesi** küla olnud Juminda neeme vaimseks keskuseks. Neeme teisel kaldal oli selleks **Hara** küla, kus tantsurepertuaar oli aga teisem. Eraldas neid üsna lähestikku asetsevaid külasid ju paks metsavöönd, kust väga tihti läbi ei käidud. Meri kummalgi küljel aga ühendas lahe teise kaldaga. Haras ja eriti Jõelähtme randades oli rahvatants suuremas ulatuses kodunenud hiljem. Seetõttu teati selgemalt kõnelda ka laenamistest ja üldistest suhetest teiste tantsumaadega. Leesil aga paistab, et oma repertuaar, mis on enamuses muidugi varem laenatud, on kaitsnud ennast hilisemate sissetungijate vastu, mistõttu seal puuduvad ka teistel aladel rikkalikult lokkavad uuemate seltskonnatantsude “moonutised” (R. Põldmäe väljend). **Viinistu poolsaar** tantsuvara poolest Juminda poolsaarega ei võistle. Üheks ebasoodsaks aspektiks rahvatantsu säilimisele Viinistul on olnud sealne moderniseerunud õhustik. Oli ju Viinistu piiritusevedajate residents, seal käisid rahamehed suvitamas. Seejuures need esimese põlve ja enamasti hariduseta miljonärid tundusid üsna lahkete “pärismaalastena”(ERA II 128, 423).

Põhiline tantsu-tralli paik oli kiige juures, mis asus tavaliselt väljapaistvas kohas küla keskel. Mõnes külas oli koguni 3-4 kiike. On teada, et mõisa poolt oli seda soovitud – oli antud kiige ehitamiseks puid. Kiige ehitajateks olid noored poisid, kellel tüdrukud siis “tasuks” marju, õunu, mune vms. töid, mis parajasti kellelgi oli. Üllatusliku seletuse andis keegi vanem viinistulane nende ümbruse tantsuvara kohta: maapind olevat seal nii kivine, et polevat olnud kuski külavainul nii lagedat platsi, kuhu oleks saanud välja kujundada alalise tantsuplatsi. See tegur olevat pidurdanud nende tantsuhoogu. Kuid leidlikumad noored said sellestki hädast üle: kivistagastikku ehitati sajandi alguses sile laudpõrand, naabriks külakiigele. Selle korrashoid olevat külanoorde auasjaks. Sellise tantsupõranda olemasolust ei ole mujalt teateid (ERA II 128, 423-424).

1930. aastail hävitas ka rannakülade tantsuelu mõningane usufanatism. Inimesed keeldusid mõnes kohas rahvaluulekogujatele tantsu kirjeldamast, sest see olevat kurjast. Mehed viskasid oma kallid muusikainstrumendid nurka ning vagatsesid. Üks kunagine hea laulik teadis rääkida, et “*kes torupilli puhub, sureb vara ära, puhub inge välja*”. Ometi oli isegi Kuusalu tollane pastor Ed. Ahrens öelnud: “*Kas see on siis patt, kui ma oma jalga tõstan ja sellest rõõmu tunnen?*”

Naised oma tänapäevalgi nähtava liikumistarbega ja loomuliku kergusega on olnud ilmselt põhilised tantsuloojad Kuusalu rahva seas. *Kui Lääne-Euroopa seltskonna- ja rahvatantsu tekkimise peamiseks teguriks peetaksegi naise esilekerkimist pärast sünget keskaja militarismi (J.P.Bloch), siis meilgi on naise osa tantsuloomingus vägagi arvestatav, eriti just kõnesoleval alal, s.o. Kuusalu randades* (ERA II 128, 414). Eriti vallalised tüdrukud on olnud nagu kohustatud pidustustel agaralt tantsima. See on olnud nende “leivatasumine”, nagu ütles üks vanaeit. Pealegi oli tants rannas ka mehelesaamise eelduseks. Pealtvaatajaid siinjuures oli kindlasti vähe, kui üldse oli. Küllap mõned saba- ja voortantsud haarasid kogu pidupere ja panid mühisema pidumaja ning selle ümbrusegi. Pole siis ime, kui vaiksloomulise maamehe teadvuses rannarahva pidutsemiste dimensioonid võtsid lausa üleloomuliku ulatuse, mille ees pidi tundma aukartust ja hirmugi.

KUUSALU MUUSIKAELUST

Andmed pärit A. Pulsti mälestustest, 614-639, Endel Vaherma ja Arno Lepnurme käsikirjadest.

Kuusalu on neid maakeskusi, kihelkondi, kus **kunstmuusikale** alus pandi juba varasel ärkamisajal ja sel alal viljakalt tegeldi. Pealegi tugineb see tugevale rahvamuusika põhjale, olles selle jätkajaks. Juba eelmise sajandi teisel poolel loodi "**Kuusalu muusika selts**" ja alustasid tööd esimesed laulu- ja pillikoorid. **Meeskoor** loodi 1867. a. ja 1869. a. käidi sellega Tartus laulupeol. Mõnedel andmetel veel enne seda loodi **segakoor** Hirvli koolmeistri Hans Frommi poolt. Samal ajal toodi Kuusalu kirikusse esimene "laulutoetaja mänguriist" **orel**. Pastor **Eduard Ahrens** kirjutas kirikule esimese **noodiraamatu** kuulmise järgi ja seadis lood "*mitmehäälele*". Põhiline muusika arendaja oli Ahrensi järglane pastor **Voldemar Kentmann**. Tema teene oli, et ta valis külakoolmeistriteks muusikaharidusega inimesed, kes olid võimelised koore asutama ja need ka teatud tasemele viima. Tema asutas ka meeskoori.

Kuusalu pasunakoori asutas 1869. aastal **Jakob Priiman**, keda hiljem muusikakoori ja seltsi isaks kutsuti. Seal mängis barabani ka Jaan Viilman, kellest viulimängijana hiljem pikemalt juttu tuleb. Noote saadi kroonust. Kes seal mängisid, tõid koju kaasa. Ka pillimängu õpiti just kroonus. Proove tehti taludes. Pasunakoor tegutses 54 aastat, pillid said pärast osalt Muusikamuuseumile, osalt võeti kasutusele Kolga-Uuri Tuletõrje seltsi juurde asutatud **puhkpillikooris**. Aastal 1884 kanti ette esimene **näitemäng** Kuusalus: "Kosja kaup".

Kuusalus peeti suuri, ülekihelkonnalisi **koolide pidusid**, millest kõik koolid oma parimate lauljatega osa võtsid. Igal koolil oli oma lipp. Pidukavas olid vaimulikud ja ilmalikud kahehäälsed laulud.

20. sajandi esimesel poolel oli Kuusalu suurimaks kooriks koguduse segakoor "**Kirikukoor**", mille asutas 1925. aastal koguduse köster Gustav Karlson. Koori repertuaaris olid nii vaimulikud laulud kui ka selle aja eesti koorilooming. Võeti osa üldlaulupidudest, tehti kontsertreise naaberkihelkondadesse. 1933 aasta sügisel toimusid kirikus vaimuliku muusika õhtud. Lauldi ka selliseid suurteoseid nagu Händeli "Messias" ja "Loomine". Veel tegutses Kuusalus **meeskvartett** (Endel Vaherma eestvõttel) ning **segakoor** G. Lehe juhatusel.

Keelpilliorkester alustas tööd 1934. aastal Kiiu kooliõpetaja Mari Saabergi (eestistas Saareste) juhatusel. Seal mängis 4 viiulit (m. Saaberg, Aleksander ja Hans Tiikmaad ning Edo

Soojärvi), kitarr (Heino Saks) ja kontrabass (Johannes Raidla). Mari Saaberg oli viiulimängija ja esines mõned korrad ka siin viiulisoolodega. Keelpilliorkestri töö soikus M. Saabergi lahkudes Kuusalust. Selle soojendas üles Jaan Reital, kes ise ka viiulit mängis, kuid temagi oli Kuusalus vähest aega. Orkester töötas mõnda aega ka ilma juhita, kuid mõnekordsest tantsuõhtutel mängimisest kaugemale ei jõutud.

Teine kohalik **keelpilliorkester** oli juba 1930-1935. a. tegutsenud "Kolga sümfoonia". Seal mängisid viiulit Theodor Kaare, Robert Mooser, Riho Tormis (Veljo Tormise isa), Julius Limberg, Arnold Liivik, Johannes Liivik, Voldemar Seeström. (Nendest meestest ei ole ma rohkem andmeid leidnud, seetõttu ei ole nad ka minu Kuusalu viiuldajate registris.) See orkester võttis eesmärgiks mitte, tantsumuusika, vaid raskema kontsertmuusika õppimise ja esitamise.

Üheks Kuusalu muusika viljelemise näitajaks võib pidada selle järjepidevust. Muusikaga tegeldi mitmetes zanrites pidevalt enam kui saja aasta vältel. See, mis siin kirjs, on vaid väike osa, see ala nõuab omaette uurimust.

RAHVAMUUSIKA HELIPLAADISTAMISEST

Selles osas kirjutan muusikute plaadistamisest aastatel 1936-1938 Tallinnas. Pikemalt saab sellest lugeda A. Pulsti mälestustest (lk. 697-853).

Seni oli rahvamuusikat vaid noodistatud ja vaharullile salvestatud, kuid salvestuste kvaliteet ei võimaldanud saada ülevaadet kõlavärvidest. 1936. aastal soetas Riigi Ringhääling Tallinnas endale aparaadid heli üleskirjutamiseks plaadile. Sellest võimalusest haaras kinni Eesti Rahvaluule Arhiiv Tartus, kelle ülesandeks oli rahvamuusika üleskirjutamine ja säilitamine. Muusikamuuseumi kaasaaitamisel otsustati hakata tegelema rahvamuusika plaadistustega. Selleks leiti ka vastavad rahad. Muusikamuuseumi poolt oli tööjõuks A. Pulst. Just Muusikamuuseumil oli materjali, s.o. teada pillimehi ja laulikuid, kelle seast valida. A. Pulsti eestvõtmisel oli ju viimastel aastatel käidud pikkadel ringreisidel mööda erinevaid maakondi, oli andmeid kogutud paljude heade pillimeeste ja laulikute kohta. Paljud neist olid ka juba korduvalt üles astunud lavadel.

Organiseeriti öökorterid Tallinnas ning toitumisvõimalused. Fotografeerimise nõustus enda õlule võtma kohalik tuntud Parikase fotograafia. Plaaniti plaadistamist neljas järgus, millest

õnnestusid kolm, kuigi materjali oleks jätkunud. Neljanda järgu teostamatuse põhjuseks oli vajalike summade puudumine.

56-lt esinejalt jäädvustati 629 üksikpala 105 heliplaadil. Esindatud olid peaaegu kõik meie rahvapillid ja rahvalaululiigid.

Kuusalu kihelkonnast oli kutsutud mitmeid pillimehi ja laulikuid, kellest kohal käisid umbes pooled. Kutsed saadeti inimestele kirja teel. Tulemata jätmiseks toodi mitmeid põhjusi. Esiteks ei pruukinud kõik kirjad kohale jõuda, mõni pillimees oli selleks ajaks juba surnudki. Üks hea pillimees aga väitis, et tema küll enda mängu plaadile panna ei lase, pärast lastakse muudkui plaadi pealt ja temal jääb kogu teenistus mängu eest saamata.

Esimene plaadistuse tsükkel toimus 11-31 maini 1936. Kuusalu kihelkonna viiuldajatest käis seal **Kristohv Niiholm**. Teine kestis 3-27 maini 1937. Seal salvestati **Gustav Lindströmi** palad. Plaadistuse kolmas järk toimus 2-15 detsembrini 1938. Veel kutsuti plaadistusele **Arnold Silberbergi** ja korduvalt **Mart Manitskit**, kuid need välja ei ilmunud.

ANDMED KUUSALU KIHELKONNA VIIULDAJATE KOHTA

Olen leidnud andmeid 17 viiulimängija kohta Kuusalu kihelkonnas. Need on enamjaolt väga lünklikud, nagu kahjuks suurem osa teabest, mis sellest ajast meil alles on. Järgnevalt kirjutan pillimeeste elulugudest. Peamiselt pärinevad need andmed R. Põldmäe käsikirjadest Eesti Rahvaluule Arhiivis Tartus ja A. Pulsti käsikirjadest Teatri- ja Muusikamuuseumis Tallinnas.

Pillimeeste, nimekiri, keda töös käsitlen:

Aamann, Eduard*

Krall, Jaan

Kvellstein, Jaagup

Lindström, Gustav*

Manitski, Mart

Mikiver, Jakob*

Niiholm, Kristohv (Kristov)*

Pendis, Eduard

Silberberg, Arnold*

Vaagiström, Albert

Vaagiström, Jaan

Viilman-Viljur, Jaan

Neist kõigist, välja arvatud Jaagup Kvellstein, on säilinud ka andmeid pillilugude kohta.

*Nendelt on säilinud helisalvestused.

Lisan siia veel mõned nimed, kellest sain teada vaid nime ja selle, et see inimene oli viiulit mänginud:

-Krall, Jakob

-Käabas, Jüri - M. Manitski onu (ERA II 128, 75 ja ERA II 161, 152)

-Mooser, Indrik - temalt õppis J. Vaagiström (ERA II 161, 368)

-Roosikohv, Maunus (viulimängija Loksal) Roosikohv käis Pärисpea külas hobusekarjaseks, seal teatakse teda kui head sikusarve mängijat.(ERA II 161, 173 ja ERA II 128, 75-79)

-Rünga Jaan (elukoht: Kuusalu kihelkond, Kõnnu vald, Suurpää küla. 1937. aastaks juba surnud. Mängis torupilli ja viulit. Poeg elavat Nummel.)(ERA II 161, 71)

EDUARD AAMAN(N) (1884 - 1926)

Sündis veebruaris 1884. aastal Kuusalu kihelkonnas, Kolga vallas, Leesi külas, Naurismäe talus. Neid oli kolm venda, üks sai sõjas surma, teisele ostis isa Tammistule koha, Eduard jäi eluajaks Naurismäele. Teda kutsutigi Naurismäe Ediks. Suri Naurismäel 8. novembril 1926a. kopsu ja südame haigusse.

Eduardi abikaasa Helene Aamann, sünd. Tamberg, Räägib oma kadunud mehest: *"Ta käis maailmasõjas, sai põrutada, kõrvad olid veidi haiged. Ta ise õppis viulimängu, küla tantsupidudest õppis. Juba 8-aastaselt mängis. Tal oli ka viiul, selle virutas joobnud peaga puruks. Üks poeg on järel, üks on surnud."* (ERA II 161, 386)

Anna Raudkats ütleb Aamanni kohta 1913. aastal: *"Edi oli noorevõitu, tubli ja tüse kalamees, truusüdamline, päevitand näoga. Ei oleks uskunud, et need karedad töömehekäed viiulist nii ilusaid helisid välja suudavad meelitada. Edi mängis puhtalt ja ilusasti oma viiulilood A. O. Väisänenile fonograafi lindile perekond Ungersite majas, Leesil."* (EÜS X, 1208)

Väisänen oma päevikus kirjutab (sama reis 1913 koos A. Raudkatsiga): *"Leesil oli andekas viulimängija Eduard Aaman. Temalt fonografeerisin mitmeid huvitavaid lugusid, tal oli nii vana kui uut. Isegi poognat kasutas ta eriliselt - hüpitask ja väristas seda mängides."* (T. Leisiö 1992, 28)

Eduard Aamanist on lisas ka foto.

Kõik andmed tema kohta on kirja pannud A. Pulst aastal 1936. (A. Pulsti mälestused, lk. 645-648)

Elukoht Kuusalu kihelkond, Kolga vald, Kursi küla, Kõversoo talu. Talund oli väike – põldu 7 hektarit. Pidas kahte lehma ja ühte hobust.

Tema isa Jakob (1861-1908) oli suur muusikaharrastaja, ta mängis vilepilli, sikusarve ja viiulit. Vilepill oli tal valmistatud männi lülist, süda välja väänatud. Viiulil mängis nii lauluviise kui ka tantsutükke. Isa suri 47-aastaselt südamehaigusesse raske töö - kivikaalumise tagajärjel. Jaan oli siis 23-aastane.

Pillimees on keskmist kasvu, valkjate juustega, rõõsa näoilmega. Ütleb, et väike koht võimaldab tal peale põllutöö pillimänguga tegeleda ja see just rõõmustabki teda. Paremal käel on mehel 6 sõrme. *See üleliigne sõrm on väike, arenemata, tõmbub kõveraks nii töös kui pillimängus, kuid ei abista ega takista mitte.* On nii harjunud juba lapsest saadik. Ta on juba üle 50 aasta vana, elujõuline, tasakaalukas, vast vaiknegi, näoilmet rõõmus, muheleb veidi kui pilli mängib. Pillimäng nagu põllutöögi on Jaanile lahutamatud kaaslased iga päev. Tema muidu nii vaikne kodu täitub aga lõbusatest helidest, kui pilli kätte võtab; ja lähedane metski kajab sellest heledasti vastu.

Jaan räägib meelsasti tema lähistes asuvast teisest pillimehest, Kuusiku-vanast (Jaan Viilman-Viljurist). Seda teevad vastamisi mõlemad. Mis Jaan Kuusiku vanast, seda Kuusiku vana Kõversoo Jaanist.

Jaani peamiseks pilliks on **viiul**. Sellega tegi tutvust juba koolipoisina, s.t. alla 10 aasta vanuses. Nii võis ta lauluviiulid juba kodus viiulil selgeks õppida. Enne seda oli viiul isa käsutuses. Viiul oli kadakapuust valmistatud. Siis osteti linnast uus viiul viie rubla eest. Viimane viiul oli 1930. aastatel ostetud ka Tallinnast, 20 rubla eest.

Jaan käis viiulit pulmadeski mängimas. Samuti mängiti lõõtsaga kokku Kuusalu ja Tsitre rahvapidudel tantsuks. Peale selle võttis ta osa ka Kolga vallas Uuri algkoolimajas koos käivast orkestrist, kus mängisid viiulid ja pasunad. Koori juhiks oli kooliõpetaja. Mäng kestis seal ainult 2 aastat, kuna koolijuhataja lahkus sealt ja läks Kõnnu kooli. Ometigi sai viiuldaja selles kooris kaasa mängides juhilt õpetust ka nooditundmises.

Kandle valmistas Jaan endale ise, kui oli 15-aastane ja hakkas ka kohe sellel mängu õppima. Siis müüs selle kandle ära ja tõi Laugaste metsavahilt uue. Seda kannelt mängis vanaduseni. Metsavaht ise mängis rohkem lõõtsa.

Lõõtsapilli pole Jaan Krallil endal olnudki, vaid ta on külast toodud lõõtsa mänginud. See oli 2-realine ja nelja bassiga. Lugudeks olid valsid, polkad, tuljak jt.

Suupilli või **parmupilli** oli juba karjapoispõlves katsunud. Pilli tegi sepp vene vikati lehest.

Sikusarve sai isalt. Pillil oli 6 auk ja see võimaldas mängida oktaavi ulatuses. Sarvepilli hakkas õppima juba karjapoispõlves. Kõige paremini hüüdis sarv, kui Jaan oli umbes 20-aastane. Ajal, mil ta Anijal Tiirjal suuliseks oli, pidas sarve alati kaasas. Põllul kündes oli sarv pintsaku taskus. Kord järjekordse künni puhul viskas pintsaku koos sarvega kraavi kaldale. Künnihärg aga astus kogemata pintsaku peale ja sarv oligi katki. Sellest peale ongi ilma sarveta. Arvab, et kui sarve saaks, võiks katsuda. Muusikamuuseumi tulles sai sarve proovida. Hääle sai sisse, kuid rohkem mitte – lugu ei tulnud. Lausus siis kahetsedes: *“Kõrvad hakkavad uugama, silmad vett jooksuma – eisaa enam sarve puhuda!”* Sarvelugusid olnud arvult 6, kõik isalt õpitud – labajalad, valsid, polkad.

Vilepilli hakkas õppima naisemehe põlves, kui oli juba 30-aastane. Pilli sai linnast tuttava käest. Üks teine noormees püüdis enne sedasama pilli õppida, katsetas 2 aastat aga selgeks ei saanud. Siis asus Krall ise selle pilli kallale. Üleminek kõrgemale oktaavile oli raske, ent aasta pärast oli seegi selge. Mainitud vilepill oli tinast tehtud ja ta andis selle Kuusiku vana kätte mängida. Pillimees tahab Tallinnast Kristali töökojast puust vilepilli osta ja sellel jälle mängu alustada. Ta mängis vilepillil kõiksuguseid tükke, ka sarvelugusid.

Orel on pillimehe viimase aja põhiline mänguriist. Mängib peamiselt noodist. Orel seisab alati toas lahti, noot ees. Kui aega saab, siis istub ette ja laseb mitmehäälset muusikat kuulda, nii et tuba kajab.

Poeg Martin on endalegi muusikariistaks valinud viiuli ja õpib seda Tallinna Konservatooriumis.

Jaan jutustab loo ühest huvitavast tantsust nimega "Vardatants". Ta nägi seda 1920. a. paiku ühes kohalikus Kuusalu pulmas. *"Tantsijaks oli 50-aastane mees, keda Jakopiks hüüti. Ta võttis koodi püsti kätte, hoides varre ülemisest otsast kahe käega kinni ja keerutas siis kooti õhus ümberringi, ise parema ja vasaku jalaga kordamööda üles hüpates nii, et kooti võis vabalt jalge alt ümberringi keerutada. Pulmalised vaatasid seda huviga, naernud ja mõned noormehed katsusid järelegi teha."*(Pulst, 648)

JAAGUP KVELLSTEIN (1819 - 1889)

Elas Kuusalu kihelkonnas, Kolga vallas, Hara külas, Altsaunal. Pärit Vahastust. "Tal oli naine, Lauri Kaarli tütar, selle isa oli mõisas kupjaks. Kolm last oli, tütar ja kaks poega. Kvellstein oli ärimees. Pidas ise kõrtse ka. Algul Männikul, siis Lohjal, mis asub Hara külas. Käis Soomes, kala püüdnud ja soola toomas. Talve läbi oli jaalaga (purilaev) Soomes, oskas rootsi keelt. Aga siis jäid vaoseks, naisel pold mütsigi peas. Hakkas jooma. Ühel talvel läks Soome, jättis naise ja oma kolm last maha"(ERA II 161, 488). 1930. aastatel olid tema pojapojad Kolga mõisas asunikud.

Kadri Kvellstein, Jaagupi minia, räägib tema kohta: *"Altsauna Jäska (nii kutsus teda külarahvas) oli igaihe vasta ea mees, kadedust ja vaemu tal ei old. Kangesti viina võtt ja kodust lugu ei pidand. Tegi puutööd, treis habemenuge. Mängis kõrtsis viiulit, tihti ka pühapäeva õhtati tantsuks."*(ERA II 192, 103)

Siin läheb lojaalse minia jutt kaugelt lahku ülejäänud külarahva arvamusest. Öeldakse, et ta olnud väga riiakas mees, käinud tihti kohut ja üldse nõudnud igas asjas oma õigust. Kõrtsude pidamise ajal oli tal rikkustki omajagu, eks see tegi mehe tähtsaks.

Viiulit oli mees õige osavalt käsitsenud: tema järele tantsisid kõik. Ta jättis Soomes käies tantsuviisid ja -sammud meelde, kodus siis õpetas teistele ka. Kui aru ei saanud, tuli Jäska ise sekka. Sellise agara edasiõpetajana oli Kvellstein suurimaks vahetalitajaks soomelise elemendi ületulekul Kolga randa.

Jaagup Kvellstein on kõige varasem seni teadaolev viiulimängija Kuusalu kihelkonnas. Ta pidi olema väga tugev mängija, et teda veel nii paljud mäletaski umbes 40 aastat peale tema surma.

Kvellsteini mängurepertuaarist pole keegi kunagi ühtegi noodistust teinud ja fonograaf oli tema eluajal kahjuks sootuks tundmata. Aimu tema lugudest võib aga saada, uurides G. Lindströmi repertuaari, kuna viimane tema ristipoeg on ja oma lood kõik väidab olevat Kvellsteinilt õpitud.

GUSTAV LINDSTRÖM (1859 - ?)

Sündis Kuusalu kihelkonnas, Kolga vallas, Hara külas, Haagi talus 16. (4.) septembril 1859. a. Isa tulnud Tsitre mõisast, siit rannalt nad pärit pole. Koolis käis Tallinnas, kus 8-aastaselt algkooli sisse astus. Õppis saksa keelt. 16-aastaselt läks tisleri-meistri juurde kolmeks aastaks õpilaseks, kuid lahkus sealt enne õppeaja lõppu. Siis töötas viis aastat laeval, mis sõitis Tallinna - Helsingi vahet. Seejärel läks kodukihelkonda tagasi ja oli 14 aastat Kolga krahvil Stenbockil jäägriks. Naiseks võttis Kolga jäägri tütre, elasid Haagil. Sealt aga asus Hara saarele (samuti Kolga vallas) tuletorni ülevaatajaks. See oli juba enne esimest Maailmasõda. Naine suri, üks poegadest sai ilmasõjas surma. Teine poegadest töötas metsavahina Rüngal. Kodus kutsuti teda vanaisaks ja külas (Hara küla mandril) saare-papiks, sest nad elasid ainsa perena Hara saarel.

R. Põldmäe ütleb 1935. a. kogumispäevikus: "*Gustav Lindström elas oma väikesel saarel kui vürst oma riigis ning kandis üldse teatava "antvärgi" ilmet, kuid ometi oli säilitanud rikkalikult esivanemate varandusi. Ta elas keskmises jõukuses ja teatavas linnalikus kodukultuuris: toas muusikariistad, seintel pildid, majas suvitajad, vanamehe enda meeled moodsale elule ja kultuurile avatud. Ta omas klaveri, mitu viulit, mandoliini, kitarr ja grammofooni ning korraldas meile koos kohalolevate suvitajate-poisikestega päris korraliku kontserdi. Kuid ometi oli kõige selle all säilinud elujõulisena ka muistse rahvamuusika kiht, millele oli aluse pannud Lindströmi noores eas suur muusikamees ja tema ristiisa Jaagup Kvellstein*"(ERA II 114, 50-51).

1936. aastal kirjutab R. Põldmäe: "*Olime möödunud aastal Ullo Toomiga selle mehe repertuaari enam-vähem tühjaks ammutanud, mistõttu polnud enam uudist saada. Olid jäänud vaid katkendid ja puudulikud teated, mille lahtiharutamine aga märgatavalt tüütas Lindströmi, kes lõpuks üsna tujust ära läks. Ei saanud hästi aru selle muidu sõbraliku ja intelligentse vanakese tujukusest, kui pärast hr. Kannes (Hara kooliõpetaja) andis meile võtme kätte: mees*

olevat natuke auahne ja tahtvat näida võimalikult targana. Kui nüüd katkendite selgitamisel kippusid näpud põhja, siis langes ka tuju, kuna mees ei saanud meile jutustada vajaliku soravusega ning võis ka seetõttu näida mitte küllalt asjatundjana!”(ERA II 128, 409-410).

A.Pulst kirjeldab Lindströmi välimust (1938) järgmiselt: “Kasvult oli viiuldaja veidi üle keskmise, sirge seljaga täismees, nägu piklik, kindlate joontega, nina teravavõitu. Näos ja otsaes puudivad kurrud. Näovärvus jumekas, põsed punased. Valkjad juuksed katavad pealage veel täies ulatuses. Hääles on tagasihoidlikkust. Üldiselt vaikne ja tagasihoidlik. Mängu puhul aga ilmub näole heatujuline naeruilmne.”(Pulst, 794-795)

Et ta juba kord Tallinnas tiseriametit õppinud oli, suutis ta ka oma käega muusikainstrumente valmistada. Tal olid vastavad tööriistadki kodus olemas. Kandleid valmistas ta kuusest, küljed vahtrast. Kitarrid (23 tk.) ja viiulid (4 tk.) samuti kuusest, küljed aga jalakast. Viiul, millel ise mängis, kandis etikeeritud nime “Giovani Paulo Maggini brefacit 16...”. Kokku mängis – mandoliini, kitarr, lõõtsapilli ja klaveriga. Veelgi enam, vana oskas peale peentöö väga hästi ka paate valmistada.

Viiuldaja tundis hästi vanu kombeid ja teadis ka vanu rahvajutte. 20 aasta vanuses oli kolm või neli korda pulma pillimeheks olnud. “Pulmapillideks olid tol ajal viiul ja lõõts. Mängiti ka parmupilli ja mollpilli. (Sajandi alguses õpiti mollpilli saatel ka koorilaulu ja selliseks koorijuhiks oli Hara küla rätsep Silberhand, kes olnud hea koorijuht.) Pulmapillimehele tasuti veimedega - sukad, kindad ja paelad. Paelad seoti viiuli kaela külge. Pulmi peeti nädalapäevad. See algas pühapäeval kirikus käimisega. Esmaspäeval mindi langusõiduga peigme poolt pruudi poole. Sealt peigme poole tagasi, pruudi veimekirst ees ja pruut järele.” (Pulst, 795)

Oma repertuaari sai G. Lindström suures osas oma ristiisalt Jaagup Kvellsteinilt. Ütles lugusid olevat 25 ringis: valtsid, polkad, polkamasurkad, reinlenderid, soome- ja inglise kadrillid jne. Lõi ise ka ühe polka ja reinlendri. Polkat hakati tantsima viiuldaja noores põlves (umbes 1885. a.). “Polka laadal oli eritants: paarid istusid ringis. Pill mängis. Üks mees tõusis, tantsis ühe naesterahvaga ühe duuri polkat ning istus tagasi. Mees, kes üksi jäi, tantsis järjekordselt ühe naesterahvaga jne.” (Pulst, 795) Vanemateks tantsudeks arvab labajalavaltsi, siis polkat ja polkamasurkat ning uuemateks rannatantse.

Lindströmi mängustiil ja lood on nn. “soomelised”, kuna tema põhiline eeskuju Kvellstein palju Soomes käis ja sealt hulga lugusid koos tantsudega kaasa tõi. Esimesed viiulidki toodud

Kolga randa just Soomest. A. Pulst kommenteerib G. Lindströmi mängu: "*Viiuldaja käsi on veidi tagasihoidlik, kuid toon on puhas. Kõik palad, eritantsude viisid kandis meisterlikult ette.*" (Pulst, 796)

G. Lindströmi ümber kogunesid noored, kellele ta õpetas vanu tantse. Temal oli eriline anne panna noori vanast vaimustuma.

Kui A. Pulst Lindströmile kirja saatis, kutsudes teda heliplaadistamisele, vastas mees kirjaga, mille ise galligraafilise käekirjaga oli kirjutanud: 31. 04. 37.: "*Kui tervis, siis sõidan posti pussiga 20. mail Loksalt ja jõuan Tallinna kell pool seitse õhtu. Mind teje tunnete kohe ära mull on toppelt aknad ees ja viiuli kast käes ja hall kaabu peas.*" (Pulst, 794)

Gusatv Lindströmist on lisas ka foto.

MART MANITSKI (1869 - ?)

Sündis ja elas Kuusalu kihelkonnas, Kõnnu vallas, Viinistu külas, Laulumehhe talus.

Mart Manitski ise räägib enda kohta 1937. a.: "*Manitskid on olnud laulujad selts. Minu vanaisa oli kabeli laulumees ehk kester (köster), 20 aastat oli. Minu emavend oli hea viiulimees, Jüri Kääbas. Kõikse esteks õppisin ise mängimist, tegin puutükile keeled peale, 13-aastane olin. Siis sain viiuli. Paerga on selle onu viiul minul, onu kaasas õppisin. Külakohtades käisin mängimas, kutsuti. Olid talumajad, kus tantsu peeti, või siis neid seltsimajasid oli. Pulmas käisin mängimas, kolmkümmend pulma mängisin. Pulmad peeti 2-3 päeva, siis mitu korda olid käed paistes. Olen mänginud 2 nädalat järjest, neljad pulmad olid järjest. Pühapäeval üksi ei alanudki, nädala sees olid ka. Pulmatusu oli väikene, mõnes kohas sai veel sõbrakaupa mängitud, ei saand tasu midagi. Rupla ikka oli pillimehe palk. Kindad ja mõnes kohas anti sokkid ka, need olid pillimehele tasuks. Nüüd ka vahest mängin pidul, poeg mängib harmoonikast. Nooremalt mängisin ka seda. Viiulit mängisin suurem jagu üksi, neid oli nii vähe mängijaid. Pärast minu vennad hakkasid ka mängima, siis mängisime kolme vennaga. Aga neljas vend ei saand mänguga hakkama. Vahest mängisime kokku ka. Vamu tantse tantsiti vähe aega veel peale minu naisevõtmist. Ma olen juba 42 aastat naisemees.*" (ERA II 161, 152-154).

R. Põldmäe on Manitskist vaimustatud. Rahvatantsude kogumisel Viinistu poolsaarel suvel 1936. a. märgib: *“Üllatuseks paistis kohe silma fakt, et Viinistu poolsaar ei võistle rahvatantsude poolest kuidagi Juminda poolsaarega. Kuigi seal leidub praegu veel rohkesti vanu inimesi, kes mõistavad üsna hästi vana rahvalaulu, siis rahvatantsust ei olnud seal küll suurt asja: tüüpe vähevõitu ja needki üsna ammu käibelt kadunud. Samuti ei teatud kuigi palju tantsuviise, kui ka vaevu suudeti selgitada tantsukirjeldus. Aimult Mart Manitski oma perekonnaga oli selles suhtes erand, mängides viiulil hea hulga tantsulugusid, mille liikumisseadusi samal ajal selgitasid tema naine Juula (65a.), poeg albert (40a.) ja tütar Adele (30a.).”*(ERA II 128, 420-421)

Mart Manitski on üks väheseid, kelle kohta räägiti, et teenib korralikku raha viiuli ja lõõtsa mänguga.

Mart Manitski oli kutsutud A. Pulsti poolt heliplaadistamise 2. järgule samal ajal kui G. Lindström (21.-22. maiks 1937), kuid jättis ilmumata. Uuesti kutsuti ta 3. järgule, kuid sinnagi jättis minemata, tuues ettekäändeks halva tervise. Heliplaadistamise 4. järgule kutsutute nimekirjas on ta nimi ka sees, kuid, kuna see ära jäi, ei saa me teada, kas ta sinna kavatses minna või ei.

Mart Manitskist on lisas kaks fotot.

JAKOB MIKIVER (1881 - ?)

Sündis Virve-Lepal (rahvakeeli Lebä) 5. augustil 1881.a. Vanemad Jaan ja Ann Mikiver. Perekond rändas Simititsa asundusse 1885. a. kevadel. Hilisem elukoht Kõnnu vallas, Loksale alevikus.

“Õppis Simititsa koolis 1890-1895, siis Peterburis kellasepa ametit 1897-1901. Läks töötama Tallinna 1905.a., kust töölisliikumisest osavõtmisepärast pidi varsti lahkuma. Asus siis elama Loksale, kus töötas kellasepana ja peamehhaanikuna praegugi. Muide, ta on Loksale asutanud üle 30 kuulajaga raadiokollektiivi, esimese selletaolise Eestis. Pääle oma eriala harrastab aiandust ja seltskonnategevust. Võttis osa ka Asutava Kogu tööst sotsiaaldemokraatide saadikuna. Abielus on ta Marie Aljesega 1915.aastast. Mikiver on täieliku silmaringi ja intelligentsiga inimene, kelletaolisi võib leida harva, ja väsimatu oma ettevõtteis. Rahvaluulet saatis ta Eisenile 1903.a. ahul 40 rahvalaulu ja mängu, 94 vanasõna, 110 mõistatust ja 113

uskumust ja kommet. Sellele lisandus järgmise aasta alguseks veel 52 laulu, 6 uskumust-kommet ja 4 juttu. Kuid siis katkes elukoha muutmise tõttu rahvaluule kogumine. Hiljem pani ta küll veel kirja mõned rahvaviisid, mis K.Viljaku ja G.Vilbergi kaudu on edasi toimetatud EÜS-i kogusse. Mikiveri materjalid on laitmatult kirja pandud. Laulikute andmeid, mis originaalides puuduvad, on ta nüüd oma haruldase mälu tõttu võinud täpselt restaureerida" (Tampere 1938, 42-43).

Mikiver kahetseb, et mitmedki hindamatu väärtusega laulikud nende (Jakobi ja tema õe Miina) eest vara hauda varisesid. "Mõnigi töö jäi seetõttu poolikuks. Võime ainult hardumusega mõelda tagasi kaunili Simititsale, mida alati tituleerisime "Sinimetsaks", ning soovida, et seegi töö, mis tehtud, aitaks raamatu lehitsejale pilku heita eesti rahva ürgsesse vaimusalve!" (Tampere 1938, 43)

KRISTOHV NIIHOLM (1872 - ?)

Sündis 15. (3.) septembril 1872. aastal (Airi Liimets väidab, et 1875) Kuusalu kihelkonnas, Kolga vallas, Pedaspää külas, Uustalu saunas. Kodukohas hüütigi teda Uustalu Kristohv. Tema isa oli sarvamängija ja laulja. Käis ühe talve Leesi vallakoolis, oskas lugeda ja kirjutada. Elatist teenis Kristohv päevatöölisena, oli ka kalamees ja meremees. Külarahvas rääkis, et see on mees, kes iga väiksemagi äparduse puhul kohe riigivanema poole pöördus, kellelt ta ka sageli toetust ja töödki leidis.

"Pillimees on keskmist kasvu, sirge, saledavõitu. Kannab vurrusid ja pruunikaid juukseid. Nägu on kitsas, nina terav ja ette väljaulatuv. Viiuli käsitamise puhul surub mokad prunti. Üldiselt ergas ja tähelepanelik." (Pulst, 725-726)

Viulit hakkas õppima 19-aastaselt. Tema viiulil on etikett "Stradivarius". Mängib ka **orelit**, mille õppimisele asus 1936. aastal.

Pillilood õppis Niiholm teistelt külapillimeestelt, laevareisidel Soomes ja mujal. Neid oli tal vanemaid umbes 20, peale selle uuemaid ja mõned oma loodud. Oli vanu rahvatantsulugusid ja tantsude kirjeldusedki meeles. Mängis kokku teise viiuli, kandle, harmoonika, kitarri või klaveriga. Lugusid on tal rohkesti, arvab Pulst; samas väidab R. Põldmäe, et mehe tantsuvara ei ole eriti suur ja et temasarnaseid leidub igas külas.

Niiholmi ei olnud keegi enne 1936. aastat noodistanud ega lindistanud, kuni A. Pulst ta muuseumi ettekandel avastas.

Kristov Niiholmist on lisas ka foto.

EDUARD PENDIS (1926 - ?)

Elukoht: Kuusalu, Loksaja rajoon, Leesi küla, Terneme talu.

Selle mehe kohta sain andmed tema tütre Heli Kendra kaudu, kes elab Jõe 6-1, Raplas. Ta tuli ise Tartusse, Kirjandusmuuseumi ja palus leida andmeid oma isa kohta. Ja leiduski hulk noodistusi tema lugudest, mida aastal 1956 oli üles kirjutamas käinud Anne Ellerhein, (hiljem Ellerhein-Metsala), Konservatooriumi IV kursuse kompositsiooniüliõpilane. Niisiis, kirjutan siia seda, mida Heli Kendra oma isast Jaanika Orase palvel kirjutas:

"... Paraku ei ole ta mind otseselt kasvatanud, seetõttu ei ole mul ka midagi väärtuslikku saata.

Niipaljuke, kui ma tean, oli ta pärit Prangli saarelt üheksalapselisest perest. Sõja ajal sattus ta Leesile, kus ta abiellus. Abielust sündis kolm last: Meeli elab minu teada Loksal, Enn Venemaal, kusagil Moskva lähistel ja Avo kohta olen jälje kaotanud. Abielu ei kestnud kaua, küllap ta polnud lihtsalt pereeluks loodud, sest ka minu emaga ei suutnud ta koos elada (nad plonud abielus, aga ta külastas meid väga sageli). Tihedamad sidemed isaga tekkisid mul alles siis, kui olin 15-16 aastane ja tema juba pensionil.

Kust ja kellelt ta oma lood õppis, seda ma kahjuks ei oska öelda, küll aga tean, et ta mõtles neid ka ise välja, nii et ühegi loo puhul ei või ma kindel olla, ega ta äkki ise autor ei ole. Nooti ta ei tundnud, aga tal oli väga hea mälu. Kuidas ta pillimeheks sai, seda ma samuti ei tea. Tean, et ta mängis ka pisut kitarri, mandoliini, akordioni ja ka klaverit. Vaevalt, et keegi teda niiväga õpetas, sest ka tema poeg Avo oskab mitut pilli, ilma, et tunneks nooti või oleks kusagil õppinud ning ma ise olen samuti akordioni, kitarri ja plokkflöödimängu omal käel katse-eksituse meetodil selgeks saanud (muude pillide alal olen siiski õpetust saanud).

Seitsmekümnendatel aastatel mängis isa ansamblis "Vokiratas". Aegajalt mängisid nad kohalikel pidudel, näiteks kalurite päeval. Pulmades minuteada nii hilisel ajal enam viiulit ei mängitud, aga kodustel olengutel ja pidudel mängitakse sealkandis siiamaa pilli. Ka viiulit, kui oskaja leidub.

Oma oskusi andis ta edasi vist küll ainult pärilikul teel, kuidas muidu seletada seda, et ma kümne aastasena kasvavanimatelt tungivalt viiulit nõudma hakkasin, teadmata sealjuures midagi isa viiuliharrastusest. Ise ta pille ei valmistanud, mängis 20-rublasel poepillil. Vähemalt 70-80 aastatel. Minu teada ei olnud ta mingit ametit õppinud, tal oli vist 6 klassi haridust. Kuni tervis lubas, oli ta kalur nagu teisedki rannamehed, hiljem peale mingit õnnetust lonkama jäädes töötas ta Leesi surmuaiavahina. Lapsepõlv möödus tal tõenäoliselt Prangli saarel, kuid suurem osa elust elas ta Leesil, algul Terneme, hiljem Hundimäe talus. Neli viimast aastat elas ta Tamslus ja on maetud Tamsalu surmuaiale.

Minu meelest oli ta üsna nipernaadilik mees. Väga abivalmis alati küll naabri katust panemas, küll sõbral heina tegemas. Tasuks ta muud ei tahtnud, kui pudeli viina ja see tasu voolas tal kohe kõrist alla ka. Ta oli väga südamlilik, lihtne, rõõmsameelne. Oma lapsepõlvest mäletan, kuidas ta tantsis minuga mööda tuba ja laulis täiel häälel: oh keeruta-lennuta linalakk neidu... Olin siis vist kolmene. Pahura või kurjana ei mäleta ma teda üldse. See-eest mäletan teda palju laulmas. Ja alati täiel rinna. Tal oli mingi oma elufilosoofia, külas peeti teda targaks ja kuldsete kätega meheks. Ah jaa, ta ka luuletas. Minu meelest oli ta hingelaadilt väga romantiline mees, kes elas justkui valel ajal ja valedes tingimustes. ...

... Tahaksin veel lisada, et Eestimaa on uskumatult väike: Anne Ellerhein-Metsala tütre tütar Johanna käib minu pojaga samas klassis. Ütlesin pojale, et ta võib nüüd Johannale öelda: sinu vanaema käis kord minu vanaisa käest viiulilugusid korjamas. Kusjuures nii minu poeg kui Johanna õpivad viiulit sama õpetaja juures ning see õpetaja suvitab sealsamas Kolga rannas, paari kilomeetri kaugusel Leesilt."

E. Pendis on minu töö"koige noorem mees". Ka on tema repertuaar erinev vanematest. Tema esituse järgi üles kirjutatud lood on märgatavalt tänapäevasemad, ka laulab ta mitmeid uuemaid rahvalaule.

ARNOLD SILBERBERG (u. 1900 - ?)

Andmed pärinevad H. Tampere ja R Põldmäe reisipäevikust 1936. a.

Elukoht Kuusalu kihelkond, Kolga vald, Kiiu-Aabla küla.

Kui meie kuulsad rahvaluulekogujad juhatati Kiiu-Aablas noormeeste Arnold Silberbergi ja Martin Siibergi juurde, ei olnud neil erilist usku kahese nooresse mehesse ja nende mänguoskusse. Pealegi tekkis tohutu probleem, kuna kõigepealt ei ilmunud Siiberg väljakutse peale üldse kohale. Lähemal uurimisel selgus, et mehel pole korralikku pilli ja seetõttu tema ei ole nõus rahva ette ilmuma. Olukord oli tõesti kehv - läheduses oli olemas vaid üks pilliraam, vana lõõts, mis kõigil külapoistel ühiselt kasutada oli. Pikema masseerimise ja isegi naaberküllast kasutu pilli otsimise järel oli M. Siiberg nõus näitama oma andeid selle pilli peal, mille lõõts tõesti palju õhku läbi lasi ja seetõttu pillimehel kogu aeg lõõtsast puudu tuli. Kuid – vaev tasus ennast kuhjaga: tegemist oli tõesti professionaalse paariga. Viuldaja mänguoskus oli paraku veidi napim kui lõõtsamehel ja lood kippusid ununema, kuid piisas paari esimese takti ettenäitamisest, kui lugu juba kõlama lõi.

Tõsine probleem tekkis siis, kui H. Tampere fonograafi välja tõi. Siiberg teatas kategooriliselt, et tema uurijatele ainult korraliku kvaliteediga muusikat kaasa annab ja pani pilli käest. Jõuti siis lõpuks kokkuleppele, et tehakse proovisalvestus ja kui meestele selle kvaliteet ei istu, kustutatakse see otsemaid maha. Lõpuks jäid pillimehed nõusse ja linti saadi päris mitu head lugu.

Arnold Silberberg oli kutsutud A. Pulsti poolt ka heliplaadistamisele, kuid sinna teda ei ilmunud.

Arnold Silberbergist on lisas ka foto.

ALBERT VAAGISTRÖM (1899 - ?)

Elukoht Loksa raj. Tapurla küla, Matjukse talu. Rohkem andmeid tema kohta ei ole.

JAAN VAAGISTRÖM (1882 - ?)

Elas Kuusalu kihelkonnas, Kolga vallas, Tapurla külas, Andil. Vahepeal rändas välja Suhuumi. Kahjuks ei ole tema väljarände kohta andmeid rohkem, kui see, et ta seal vaid paar aastat asus ning seejärel kodukülla tagasi pöördus.

Vaagiström (Vageström) oli väga hea mängija, väidab Pulst. Tal oli viiul, mis kandis etiketti "Stradivarius". Tema repertuaar pärineb Kuusalu torupillivirtuoosi **Tõnu Esloni** käest. Eslonilt õppis viiulil **Indrik Mooser**, temalt omakorda Vaagiström.

Vaagiström tegi kaasa Leesil 1937. aastal korraldatud Kuusalu vana pulma lavastuses mille korraldas Leesi algkooli õpetaja Tobias jaanilaupäeval Muuksi linnamäel. Vanadest tantsudest kanti seal ette Mustlase polka, Pirupolka, Kuppari moori, Ingliska ja veel mõned, seega kokku 6 või 7 tantsu. (Pulst, 640)

JAAN VIILMAN-VILJUR (u. 1872 - ?)

Andmed üles kirjutanud A. Pulst (Pulst, 643-645)

Elukohaks Kuusalu kihelkond, Kolga vald, Kursi küla, Kuusiku talu. Sündis Kuusalu Ingall. Hiljem töötas venna juures. Siis 8 aastat lõikas käsitsi laudu koos Jaan Langebrauniga, kes hiljem läks Kaukaasiasse. Siis oli kaaslõikajaks Paavel. See suri. Kodukohas kutsuti Jaani Kuusiku-vanaks. Jaan Viljur kogus tööga raha. Tal oli linnas pangas 200 rubla hoiul. Kui naise võttis, tõi 100 rubla välja. Pulm kestis 2 päeva. Pulmalisi oli 40, peiupoisid 12. Sellejärel võttis Kolga mõisnikult krahv Magnus Stenbockilt Kuusiku rendikoha, maksis 200 rubla eesõigust ja ostis selle koha aja jooksul 1500 rubla eest ära. Väheosa maksis krahvile ja suurema krediitkassasse, sest krahv oli krediitkassast võlgu võtnud. Elumaja oli vana, õlgkatusega, hakkas vihma läbi laskma. Elas selles 30 aastat, siis ehitas uue ja pilpakatusega. Koha kogupind on aga väike. Peab 1 hobust ja 3-4 lehma. "*Pere toidab ära.*" (645) Lapsi on Kuusiku-vanal 7, neist 2 poega ja 5 tütart. Vanem poeg mängib lõõtsa, noorem muusikaga ei tegele. Tütred aga laulavad kõik laulukooris. Kuigi Kuusiku-vanal on 65 aastat turjal, on ta veel vägagi reibas, silmad säravad ja jalg kõpsub, kui lugusid lööb. Ta ütleb: "Muusika on mu hing!".

Kuusiku-vana koduõue lähistel paistab juba eemalt silma 7-meetri kõrgune heas *piramiidvormis* kadakas. Vana pillimees on seda 30 aasta vältel, mis ta siin Kuusikul elas, ikka sellisena näinud. Poeg tahtnud kadakat maha raiuda, kuid pillimees suure loodusesõbrana ja loodusilu hoidjana pole seda lubanud ega luba edaspidigi. Nii püsib see uhke kadakas nagu kauniks eelpostiks Kuusiku kodu ees.

Vilepill. Vanakese esimeseks vilepilliks oli pajupill, mille isa temale pajukoorest valmistas. Oli 3 või 4 sõrmeauku ka peal. Hiljem karjapoisi põlves tegi enesele ise vilepilli puust ja nimelt männiladvast: väänas südame välja ja lõikas sõrmeaugud peale. Sellist puust vilepilli mängis veel tööpoisi põlveski ja nimelt õhtuti pärast päevatööd aida lakas enne magamist. Juhtus aga sedagi, et kui oli veel asemel lugusid lõõnud, siis magama uinunud – vilepill suus. Käesoleval ajal aga oli vanakese vilepill tinast, saadud lähedal asuvalt Jaan Krallilt Kursi küla Kõrvesoolt. See oli küll sarnane puust vilepillile, kuid ikkagi metallist ja helidki veidi metallisemad. Kuusiku vana aga lubab veel puust uue vilepilli valmistada, nagu see temal karjapoisi põlves oli.

Parmupill (*suupill*). Seda pilli mängis nii karjapoisi- kui ka tööpoisi põlves. Parmupill jäi aga Lehtse metsa kännu otsa, kui seal pilpaid tegi. See oli 1905. aastal. Kui keegi pole seda sealt senini ära võtnud, siis on ta praegugi veel seal kännu otsas alles.

Lõõtsapilli mängis nii ühe- kui ka kaherealist enne kroonusse minekut. Esimene lõõtsapill oli 10 klapi ja 2 bassiga ning maksis 10 rubla.

Viiulit proovis, mängis, kuid päris pillimeest temast sellel mänguriistal ei saanudki.

Kannelt mängis rohkem ja viimasel ajal ainult tikuga, sest sõrmenahad ei pidanud vastu.

ANDMED NOODISTUSTE JA HELISALVESTUSTE KOHTA

EDUARD AAMANN

A. O. Väisänen fonografeeris Eduard Aamannilt 22 lugu (SKS, Väisänen nr. 486-508), mis on päris suur hulk. Need materjalid asuvad ERA fonoteegis Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis (ERA, Fon. 111-115 ning Viljandi Kultuurikolledzis rahvamuusika kateedri fonoteegis kassetil "Eesti viiul V" nr. 1-22:

- Fon 111 a) Ingliska
 - b) Vana labajalavalts
 - c) Vana valts
 - d) Torupillivalts
- Fon 112 a) Pirupolka
 - b) Vingerpolka
 - c) Mustlasepolka
 - d) Pärlin
 - e) Polka
- Fon 113 a) Polka
 - b) Vana polka
 - c) Polka
 - d) Polka
- Fon 114 a) Polka
 - b) Kupparimuori
 - c) Valts
 - d) Polkamasurka
- Fon 115 a) Sabatants
 - b) Viru mage
 - c) 1-7
 - d) Pulmamarss
 - e) Kivikasukas

Eraldi toon välja need palad, mida Väisänen oma reisipäevikus “Setumaalta Harjumaalle”

(Leisiö 1992, 56-59) mõningate lisaandmetega ära mainib:

- ◆ Ingliska (486) - siin oli Väisäse arvates “hüppav poogen”
- ◆ Labajalg ehk Vana valts (487) – Aaman õppis selle “torupilli-Jaagu pojalt”
- ◆ Pirupolka
- ◆ Vingerpolka
- ◆ Mustlasepolka
- ◆ Pärliin (493) – uus
- ◆ Polka (494) – Jaagup Ratsovilt õpitud. Seda lugu pidas Aaman juba väga vanaks, seetõttu see ei kuulunud enam ajakohasesse repertuaari
- ◆ Nr. 496 ja 497 - ka “vanad” lood.
- ◆ Polka (498) – Väisänen leidis sarnasuse mingi “Laula lill”-looga
- ◆ Nr. 499 ja 500 meenutavad Väisäsele “Viru polkat” ja viimane lisaks veel “Kupparimuorit”
- ◆ Valts (501) – “torupilliga üks vanamees mängis, oli Soomes käind”
- ◆ Labatants toruga (503) – ilmselt püüdis järele aimata kellegi torupillimängu. See keegi tundub olevat Tõnu Sestverk, kes ka paigal oli. Loo juurde käib selline jutt: Tõnu toru:
a) “Tuult jäi veel ülegi”; b) “Tõise kerra sai just parajast a kuraat otsa”
- ◆ Viru mage (504) – siia juurde on Väisänen kirjutanud üles sõnad:
*Pill lõppeb, pidu lõppeb, pere heidekene,
õlu otsas, pärm põhjas, talutaadikene*
- ◆ Üks-kaks-kolm... (505)
- ◆ Pulmamarss (506) - “noorpaar viidi sellega lauda ja mendi teisest perest teise”
- ◆ Kivikasukas (507)
- ◆ Nr. 508 ja 509*: lühikesed lood, millest teine masurkalaadne, kiire ja tekstiga:
*hoppa stilla, hoppa stilla, sie võib olla
türusilla, türusilla, karrusilla, karkkusilla*

JAAN KRALL

Jaani Krallilt on teada viiulil mängitud lood (A. Pulsti mälestused, lk. 647):

1. Isa sarvelood – 6 tk.
2. Isa polka (kaks lugu)
3. Labajalg.

Lindistatud ega noodistatud tema lugusid ei ole.

GUSTAV LINDSTRÖM

1936. a. kirjutas H. Tampere üles rea Gustav Lindströmi lugusid (ERA II 114, 97-113):

1. Viru mage
2. Kuradipolka
3. Hüppajapolka
4. Vingerpolka
5. Aaviku
6. Oige ja vasemba
7. Sotska,
8. Kupparimoori

ERA II 128, 210-214:

1. Soome kadrill
2. Ranna Rädi
3. Kuradipolka
4. Käger

G. Lindström nimetab veel lugusid, mille noote ega kirjeldusi ei leidu:

1. Lillasveegriska
2. Ingliskadrill
3. Kiiguli-kaaguli kirjava lindu

Kõik peale Aaviku väidab olevat Soome tantsud.

21. ja 22. mail 1937. aastal helipladistati Gustav Lindströmi palad (ERA, Pl. 62, 64, 65A):

1. Kuradi polka – eritants*
2. Soome gadrill - “
3. Inglis gadrill - “
4. Virumage - labajalg
5. Aaviku - eritants
6. Sotska - “
7. Hüppajapolka - “
8. Ingliska - “
9. Kiigule-kaagule - “
10. Oiget ja vasembat - “
11. Rannarädi - “
12. Kuppari moori - “
13. Vingerpolka - “
14. Haravalts - labajalg
15. Oma polka

*Eritants tähendab kindlate sammukombinatsioonidega tantsu.

Plaadistamata jäänud paladest mainib A. Pulst:

1. Pärnu Mari polka
2. Anna reinländer
3. Liisu lippas teivas seljas jt.

Pärnu Mari polka sõnad: *Pärnu Mari tuli rannast,
vesi tal tilkus kõrdihännast.*

Gustav Lindström sai salvestuse eest 10 krooni preemiat.

MART MANITSKI

Mart Manitskilt on R. Põldmäe 1936. aastal üles kirjutanud järgmised palad (ERA II 128, 193):

1. Raabiku
2. Tilut-tilut
3. Ingliska
4. Kiiguri-kaaguri
5. Kupparimuori
6. Aala-ilja
7. Sabakatants ehk Sabatants (noodita)
8. Pärliin (noodita)
9. Valts (noodita)

Manitski ise mainib veel teadvat:

1. Kaera-Jaani
2. Tuljakut
3. Sotskat
4. Mustlase valssi
5. Kupparimoorit (mille asemel Põldmäe väitel mängis tegelikult Vingerpolkat)

Ranna vanimaid rahvatantse Rätitantsu ja Kivikasukat väidab Manitski mitte teadvat.

JAKOB MIKIVER

Jakob Mikiverilt üles kirjutatud lood (ERA II 161, 67-69):

- 1.Koukapolka
- 2.Kupparimoori
- 3.Pirupolka

Fonografeeritud on 4 pala (ERA, Fon. 498):

- 1.Kupparimuori
- 2.Aala-ilja
- 3.(pealkirjata)
4. “

KRISTOHV NIIHOLM

Kristohv Niiholmilt heliplaadistati 15.-16. mail 1936. aastal Tallinnas (ERA, Pl. 11) ja Vilj.

Kultuurikolledzis kassetil “Eesti viiul V”:

- 1.Sabatants – eritants
- 2.Kuppari moori – eritants
- 3.Pirupolka – eritants
- 4.Kiiguri-kaaguri – eritants
- 5.Kehatants – neidude tants Kunda pool
- 6.Labajalg – Mustametsa pulmast
- 7.Kunda polka
- 7.Hoopsvalts
- 8.Labajalg – Kosuküla pulmast
- 9.Pill ütleb pidu lõpeb

Kuna plaatide arv oli piiratud, ei saanud kõiki palasid plaadistada.

Niiholmi lugudest jäid plaadistamata:

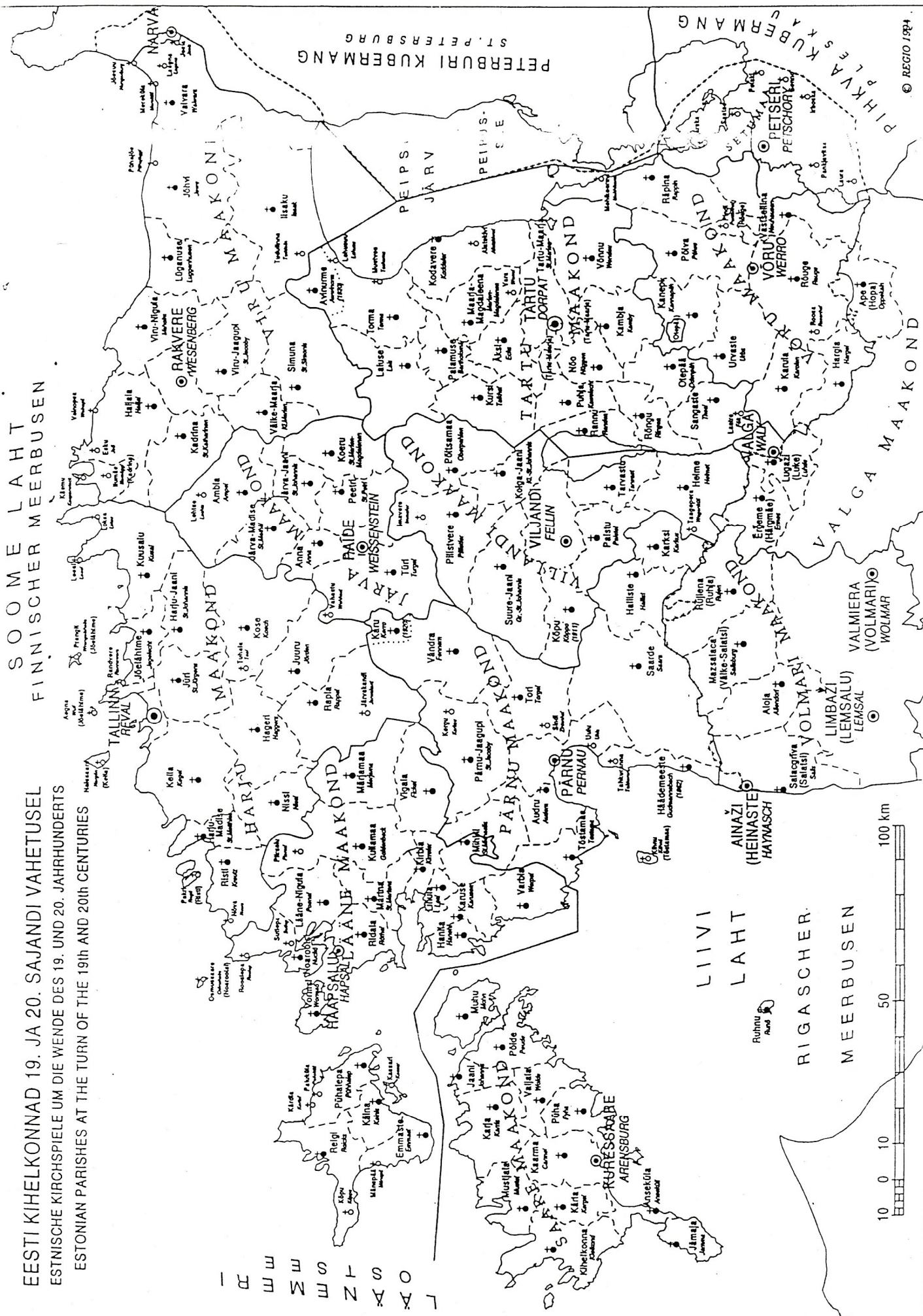
1. Vana Ranna – eritants. Seda oli viiuldaja 18 aastat tagasi, s.o. 1918. aastal Kundas kala püüdes seal näinud
2. Ingliska – eritants. Kolgas on seda vähe tantsitud, rohkem aga Viinistu pool
3. Koukatants – eritants (konts ja varvas). Tantsiti pillimehe poisikesepõlves
4. Räditants – eritants
5. Teotants. – tantsiti labajalavalsi moodi

EESTI KIHELKONNAD 19. JA 20. SAJANDI VAHETUSEL ESTNISCHE KIRCHSPIELE UM DIE WENDE DES 19. UND 20. JAHRHUNDERTS ESTONIAN PARISHES AT THE TURN OF THE 19th AND 20th CENTURIES

SOOME LAHT FINNISCHER MEERBUSEN

PETERBURI KUBERMANG
 ST. PETERSBURG

PIHKVA KUBERMANG
 REGIO 1994

LIIVI
 LAHT

RIGASCHER
 MEERBUSEN

AINAZI
 (HEINASTE)
 HAYNASH

10 0 10 50 100 km

6. Vanatants – nägi seda Keila kihelkonnas, Lohusalus
7. Kolga mõisa polka – grahvi tütar laulis loo häälega ette
8. Soome polka. Lugu olla Rootsist toodud. Õppis selle samuti Kolga mõisas
9. Labajalg – kuulis selle Kuusalus, Kosukülas
10. Polka – kuuldud Võsu poistelt
11. Polka – Kristohvi oma loodud

Airi Liimetsa uurimuses “Viulipalade muusikaline vorm Eesti rahvatraditsioonis” (1988) on ilmunud trükis 8 Niiholmi pala noodistused:

1. Sabatants
2. Kupparimuori
3. Pirupolka
4. Kiiguri-kaaguri
5. Mustametsa labajalg
6. Oppvalts
7. Kehatants
8. Kunda polka

EDUARD PENDIS

Eduard Pendise lugusid käis üles kirjutamas Anne Ellerhein 13. juulil 1956. a. (EKRK II, 2, 58-64):

- a) Viulilood:
 1. Sossu Peeter (pilkelaul)
 2. Naerupolka
 3. Valss
 4. Valss “Hommiku roosid”
 5. Polka
 6. Pabiljoni polka
- b) Laulud:
 1. Meil suured purjed tuult on täis
 2. Laul 1905 aastast
 3. Kivilõhkuja laul (1905 aastast)
 4. Must kapten
 5. Kord elas tige eideke
 6. Kui kiikus, liikus vee peal paat

ARNOLD SILBERBERG

Arnold Silberbergilt üles kirjutatud lood noodistas H. Tampere 1936. a. (ERA II 128, 185-192):

1. Aala-ilja
2. Pirupolka
3. Kupparimoori
4. Ingliska
5. Mustlase polka
6. Viru mage

Fonografeerinud on Silberbergi lugusid H. Tampere samal aastal. Need asuvad ERA fonoteegis (ERA, Fon. 471- 473) ja VKK fonoteegis kassetil "Eesti viiul V".

Fon 471 a) Pirupolka

Fon 472 a) Ingliska

b) Viru mage

Fon 473 a) Aala-ilja

b) Mustlase polka

c) Kuppari moori

ALBERT VAAGISTRÖM

Noodistanud Anne Ellehrein-Metsala 8. juulil 1956. aastal:

EKRK II 2, 26-28:

1. Valss (esitatud omatehtud kandlel)
2. Vanapoisi polka (sõnadega, ise laulis ja mängis viiulil)
3. Polka (viilil)
4. Hulkuri poiga (kandlel)
5. Reinlender (kandlel)
6. Meremeeste valss (kandlel)
7. Tants (viilil, arvan, et tegemist on tegelikult Ingliskaga)
8. Endine Türgi sõja laul (saadab oma laulu viiulil)

JAAN VAAGISTRÖM

Jaan Vaagiströmilt on teada konkreetset 4 loo nimetust (Pulst, 640):

1. Mustlase polka
2. Piru polka
3. Kuppari moori
4. Ingliska

Lindistusi ega noodistusi ei ole.

JAAN VIILMAN-VILJUR

Jaan Viilman-Viljur mängis oma tinast vilepillil järgmised lood (A. Pulsti mälestused, lk. 644):

1. Sarvelugu – neid oli arvult 3
2. Kuppari moori – Kuusalu rahvatants
3. Kougin-kougin – teine duurpolka
4. Polka
5. Labajalg
6. Pidulõppeb – labajalg

Viililugude kohta otsest teavet ei leidu, kuid viiulit ta siiski mängis. Tõenäoliselt mängis ta samu lugusid ka viiulil. Lindistusi ega noodistusi ei ole.

KOKKUVÕTE

Kuusalu traditsiooniline viulimäng on olnud üsna tugeval tasemel, eriti tantsumuusikana. Peatükis "Rahvaluulest" arutlesin pikemalt tantsu arengust ja selle mitmekesisusest Kuusalu kihelkonna alal. Loomulikult on tants ja pillimäng omavahel lahutamatud, s.t. sama jutt käib niihästi laulu, tantsu kui ka pillimängu kohta. Tants on rahvaluules kõige liikuvam osa. Seal ei ole sõnu, seda on kerge üle võtta keelt oskamata.

Tegelikult võib vaidlema jäädagi, kui palju Kuusalus siis seda algupärast muusikat leidub. Soomega suheldi ju aastasadu. Oleks üsna imelik, kui selline suhtleja rahvas, nagu seda on randlased, oleksid jätnud kasutamata võimaluse teha oma elu huvitavamaks, õppides võõraid tantse ja pillilugusid. See oli ju arendav, laiendas silmaringi. Sellest, et rannarahvas õpihimuline ja -võimeline oli, annab pildi juba seegi, kui kiiresti möödunud sajandil saavutati kõrge tase nii koorilaulus kui ka orkestrimängus. Sellest kirjutasin eelnevalt peatükis "Muusikaelust Kuusalus".

1930. aastatel oli Kuusalu rand paigaks, mis pakkus uurijatele enim huvi. Siin käidi ja tuldi jälle ja leiti ikka midagi uut. A. Pulst oma ringreisidega äratas rahvas taas huvi tuletada meelde vanu pärimusi, millele Jakob Hurt andis austava nimetuse "vanavara". Torupill oli selleks ajaks juba kasutuselt praktiliselt kadunud, ega muidu ei oleks tulnud sajad ja sajad inimesed seda kontsertsaali raha eest kuulama-vaatama. Kahju on sellest, et selleks ajaks, kui tekkis salvestamise võimalus, oli järele jäänud väga vähe kõbusaid pillimehi. Suurelt osalt olid nad kõik oma oskused juba minetanud, mängisid värisevi käsi ja pidid lugusidki vahel tükk aega meelde tuletama, enne kui pilli hüüdma said. Ometi salvestati nii viuli- kui torupillimängijate lugusid, viimased isegi virtuooslikumad.

Erinevate külade pillimehed, nagu igal pool mujalgi, on mänginud oma lugusid erinevalt, seetõttu võib igale säilinud tantsuloole kohe mitu varianti kõrvale panna. Kuusalu pillimeeste repertuaar koosneski peamiselt tantsulugudest (vähemalt peaaegu kõik see, mida on õnnestunud säilitada) ning seetõttu pean loomulikuks ka hoogsust nende mängus, mis tantsijate tarvis vaja läks.

Erinevaid tantse oli ka nii palju, et pillimeeste repertuaarid olid küllalt mahukad. Samas muidugi tänu sellele nad ka kattuvad suures osas, kuid, nagu enne mainisin, variantidega. See

annab jällegi hea võimaluse võrrelda nende mängutaset. Seda küll ainult nende viie puhul, kellest on säilinud lindistused (Aamann, Lindström, Mikiver, Niiholm, Silberberg). Kokku on neilt lindistatud 57 pala.

Kuusalu viiulimehi uurides olen jõudnud arusaamisele, et kui kuidagi kääksutas viiulit iga mees, siis tõeliseid pillimehi leidis peredes, kes ei vaevelnud majanduslikes raskustes. Tavaliselt olid kõik pillimehed ka kohaomanikud, kel sulased majas. On ka loogiline, et vaid sellistel võiski olla aega tegelda asjadega, mis ei olnud otseselt vajalikud ellujäämiseks. Suurem, jõukam ja ka professionaalsem osa viiuldajatest elasid rannas ning olid kalamehed. Soome rannas kalapüügis ja äritsemaskäimine oli põhjuseks suure hulga soome tantsude Kuusalu randa pääsemisel. Suurem osa viiulimeestest oli kohalikku päritolu juba mitu põlve.

Kõige tavalisemad talupojad need viiulimehed ei olnud. Paljud neist olid end maailma asjades harinud. See oli võimalik tänu tihedale reisimisele. Viiulimehi saab jagada kahte ossa. Esimesed olid need, kes küll hästi mängisid, kuid rohkem enese hingele. Neist teati vähe. Teine osa olid mehed, kes oma mängu eest tasu küsisid, s. t. olid nn. elukutselised pillimehed. See tingis ka nende tuntuse laiemate rahvahulkade seas ning neid mäletati kauem. Leitud materjalide järgi julgen järeldada, et need mehed kaugeltki ainult viiulit ei mänginud. Populaarsed olid viled, sarved, parmupillid, aga 20. Sajandi alguses juba ka mandoliinid, kitarrid, harmooniumid, lõõtsad ja ka suuremad viiulilised. Andmed näitavad ka, et pillimees mitut pilli korralikult ei vullanud. Eriti spetsiifilised olid viiul ja lõõts. Varem oli torupill peamiseks, kuid arvatavasti tänu sellele, et teist nii valju häälega pilli ei tuntud. Kõnesoleval ajal arenes koosmäng jõudsalt, tehti ansambleid. Varem mängisid koos kõige rohkem just viiul ja lõõts.

Materjalid pillimeeste elulugude kohta on kogutud põhiliselt vanade inimeste käest, seetõttu on palju vasturääkivusi ja andmete erinevust. Raske on luua päris ühtset pilti ja edasi anda kõik materjalid nii, et neid mõistetakse samamoodi kui kaasajas. Kuna minu töö seisnes peamiselt pillimeeste kohta teabe kogumises, ei saanud ma hakata looma mingit kindlat arvamust, vaid lihtsalt kirjutasin üles kõik andmed, mida õnnestus leida.

Õnneks on üks inimene - see on August Pulst - õigel ajal aru saanud, kui tähtis on ammutada teavet pillimehe enese käest, kui viimane veel elus on. Tema tegevus on mind töö koostamisel palju aidanud. H. Tampere ja R. Põldmäe rahvaluulekogumise päevikute mahlakalt

kirjutatud tekstid on mulle andnud hea ettekujutuse Kuusalu kihelkonna inimesest. R. Põldmäe kippus vahel lausa luuleliseks minema, kirjutades väga palju loodusest ja lihtsalt toredatest inimestest, kes teele ette sattusid. Lugesin korjamispäevikutes läbi ka kõik selle, mida Kuusalu inimesed pajatanud olid. Nii mõnegi jutu sekka sattus minu jaoks väga vajalikke kommentaare pillimeeste kohta. Anna Raudkatsi päevikust ei leidnud midagi peale paari lause E. Aamanni kohta, sest, kuigi temagi kirjutas kõigest väga kaasahaaravalt, oli ta liiga tantsukeskne, mis minu töösse küll kuidagi ei mahu.

Seda tööd ette võttes ei olnud mul aimugi, et need materjalid võivad nii ammendamatud olla. Endale selle töö alustamisel püstitatud eesmärgi täitsin, kuigi nüüd, töö lõpuks on tunne, et peab selle kõik uuesti läbi töötama, sest mõni vajalik nimi võis jutust läbi vilksatada enne, kui ma teada sain, et tegemist võib olla viiuldajaga.

Olen väga tänulik Janika Orasele ja töö juhendajale Ingrid Rüütlile, kelle abiga need igati vajalikud andmed siia kaante vahele said. Ma ise sain sellest tööst palju tarkust juurde ja indu Kuusalu viiuldajate andmeid edasi otsida. Siinkohal teen väikese vahepeatuse...

KASUTATUD KÄSIKIRJALISED MATERJALID

1. A. Pulst - "Mälestusi muusika alt" - Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum, Fond nr. M 234 : 1, säilitusühikud nr. 14-28
2. R. Sildoja - VKK rahvamuusika ja folkloorikateedri riigieksami teoreetiline töö "Andmeid Tori viiuldajate kohta". Viljandi 1994
3. Rahvaluule kogumispäevikud ja pärimuskogud Tartus Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Arhiivis
 - 3.1. ERA II 114 R. Põldmäe 1935
 - 3.2. ERA II 128 R. Põldmäe, H. Tampere 1936
 - 3.3. ERA II 161 R. Põldmäe 1937
 - 3.4. ERA II 192, 9-46 R. Põldmäe 1938
 - 3.5. EÜS VII 588-593 G. Vilberg 1910
 - 3.6. EÜS VIII 1228-1248 K. Viljak, G. Vilberg 1911
 - 3.7. EÜS X 1183- 1210 A. Raudkats, A. O. Väisänen 1913
 - 3.8. EKRK II 2, 26-28, 58-64 A. Ellerhein 1956
4. Pillimeeste fotode kartoteek Tartus Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis
5. Esitajade kartoteegid Tartus Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis
6. Heli Kendra kiri Janika Orasele 06. 05. 1998 (arhiiviviidet veel ei ole)
7. A. Lepnurm - "See oli vanal orjaajal..." (käsikiri E. Vaherma tütre valduses)
8. E. Vaherma - "Mõnda muusikalisest tegevusest Kuusalus 1925.-1940. a." (käsikiri E. Vaherma tütre valduses)

KASUTATUD TRÜKISED

9. Timo Leisiö - "Setumaalta Harjumaalle" - A. O. Väisänen tutkimusmatka Viroon vuonna 1913 Tampereen Yliopisto Kansanperinteen laitos, Julkaisuja n:o 16, Tampere 1992
10. H. Tampere - "Vana kannel" III - Kuusalu vanad rahvalaulud I. Tallinn 1938
11. Hill Kulu - "Eestlased maailmas". Tartu 1992
12. H. Tampere - "Eesti rahvapillid ja rahvatantsud". Tallinn 1975
13. Airi Liimets - "Viulipalade muusikaline vorm Eesti rahvatraditsioonis". Tallinn 1988
14. Ingrid Rüütel - "Istoritseskije plastõ estonskoi narodnoi pesni v kontekste etnitseskih otnošeni". Tallinn 1994